बृहन्मुंबई महानगरपालिका

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेसाठी घन कचरा (व्यवस्थापन आणि हाताळणी), स्वच्छता आणि स्वच्छता विषयक उपविधी, २०२५

अनुक्रमणिका

प्रकरण-१ सामान्य

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ ५

२. व्यवहार्यता आणि व्याप्ती ५

३. अर्थ करण्याचा अधिकार ५

प्रकरण-२ व्याख्या

४. व्याख्या ६

प्रकरण-३ (कचरा आणि इतर उपद्रवांवर बंदी आणि "स्वच्छ आंगन /परिसर / जागा" सुनिश्चित करणे)

५. कचरा टाकण्यास आणि इतर उपद्रवांवर बंदी आणि "स्वच्छ आंगण /परिसर/जागा" सुनिश्चित करणे. १६

प्रकरण-४ (महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याचे विलगीकरण आणि महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याची साठवणूक आणि वितरण)

६. महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याचे विलगीकरण १७

७. नागरी घनकचऱ्याची साठवणूक आणि वितरण १८

प्रकरण-५ (उत्पादक, बृहन्मुंबई महानगरपालिका, प्रतिनिधी आणि ठेकेदार यांची जबाबदारी आणि कर्तव्ये)

८. बृहन्मुंबई महापालिकेने नियुक्त केलेले सर्व ठेकेदार/प्रतिनिधी: २०

९. प्रत्येक निर्माता येथे विहित केल्या प्रमाणे: २०

१०. काही विशिष्टश्रेणी/ परिस्थितीं मध्ये बृ.म.न.पा. आणि / किंवा कचरा निर्माण करणाऱ्यांच्या जबाबदाऱ्या २१

प्रकरण-६ (घनकचरा)

११. घनकचऱ्याचे व्यवस्थापन २३

१२. वस्तू पुनर्प्राप्ती सुविधा (एमआरएफ) २४

१३. जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे व्यवस्थापन २५

१४. ई-कचऱ्याचे व्यवस्थापन २९

१५. बांधकाम व पाडकाम कचरा व्यवस्थापन (C&D कचरा) ३३

प्रकरण-X: मोठ्या प्रमाणातील बागायती व उद्यान कचरा व्यवस्थापन

१६. मोठ्या प्रमाणातील बागायती व उद्यान कचऱ्याचे व्यवस्थापन ३६

प्रकरण-XI: प्लास्टिक कचरा

१७. प्लास्टिक कचऱ्याचे व्यवस्थापन ३७

१८. प्लास्टिक कचऱ्याचे विभाजन, संकलन आणि साठवण ४०

१९. संकलन केंद्र आणि वाहतूक ४०

२०. प्लास्टिक कचऱ्यावर प्रक्रिया करणे ४१

२१. प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन प्रणाली ४१

२२. संगठित किरकोळ विक्रेते, असंघटित किरकोळ विक्रेते आणि फेरीवाले ४१

प्रकरण-XII अंमलबजावणी आणि तक्रार निवारण

२३. निरीक्षण आणि तक्रार निवारण ४३

प्रकरण-XIII या उपविधींच्या तरतुदींची अंमलबजावणी

२४. उपविधींच्या तरतुदींची अंमलबजावणी ४४

प्रकरण-XIV दंड

२५. या उपविधींचे उल्लंघन केल्याबद्दल दंड ४५

प्रकरण-XV इतर विविध तरतुदी

२६. इतर विविध तरतुदी ४६

प्रकरण-१६ अपील करण्याचा अधिकार

२७. उपविधी अंतर्गत नियम/ नियम न करण्याचा महानगरपालिका आयुक्तांचा अधिकार ४७

२८. अपील करण्याचा अधिकार ४७

अनुसूची-१ (दंड सूची) ४८

अनुसूची-II (बायोडिग्रेडेबल आणि रिसायकल करण्यायोग्य कचऱ्याची सचित्र यादी) ५०

अनुसूची-III (विशिष्ट घरगुती धोकादायक कचरा) ५१

अनुसूची-IV (जैव-वैद्यकीय कचऱ्याची यादी) ५२

अनुसूची -V (वापरकर्ता शुल्क) ५३

अनुसूची-VI (कायदे, नियम, अधिसूचना, परिपत्रके, मार्गदर्शक तत्वे) ५४

प्रकरण-१ सामान्य

महाराष्ट्र शासन

सूचना क्र. ______ **दिनांक :** __________

मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 मधील कलम 461(ee) अंतर्गत प्रदत्त अधिकारांचा वापर करून, तसेच घनकचरा व्यवस्थापन आणि हाताळणीचे कार्य सुव्यवस्थित व नियमित करण्याच्या उद्देशाने, तसेच बृहन्मुंबई महानगरपालिका कार्यक्षेत्रात निर्माण होणाऱ्या किंवा आणल्या जाणाऱ्या ओल्या व सुका कचऱ्याच्या विभाजन, संकलन, विल्हेवाट, पुनर्वापर, वाहतूक, प्रक्रिया व निपटारा यासंबंधी सर्व बाबींचे नियमन करण्यासाठी आणि भारत सरकारच्या पर्यावरण, वन व हवामान बदल मंत्रालयाने सार्वजनिक हितासाठी दिनांक ८ एप्रिल २०१६ रोजी जारी केलेल्या घनकचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ च्या अनुषंगाने, महाराष्ट्र शासनामार्फत पुढीलप्रमाणे बृहन्मुंबई महानगरपालिका घनकचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी), स्वच्छता व स्वच्छताविषयक उपविधी, २०२५ तयार करण्यात येत आहेत.

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ

१.१ हे उपविधी "बृहन्मुंबई महानगरपालिका घनकचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी), स्वच्छता व स्वच्छताविषयक उपविधी, २०२५" या नावाने ओळखले जातील आणि दिनांक _____ पासून लागू होतील.

१.२ हे उपविधी, मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 नुसार त्यामध्ये दुरुस्ती करण्यात येईपर्यंत लागू राहतील, आणि अशा कोणत्याही दुरुस्तीची योग्य नोटीस महाराष्ट्र राज्यातील स्थानिक वृत्तपत्रांमध्ये प्रकाशित करण्यात येईल.

१.३ मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 मधील तरतुदींनुसार आवश्यक मंजुरी प्राप्त करून, बृहन्मुंबई महानगरपालिका दर तीन (३) वर्षांनी दंड व वापर शुल्काच्या अनुसूच्यांमध्ये सुधारणा करील.

२. व्यवहार्यता आणि व्याप्ती

२.१ ज्या ठिकाणी स्पष्टपणे किंवा अप्रत्यक्षरित्या वेगळ्या प्रकारे नमूद केलेले नाही, त्या ठिकाणी हे उपविधी सर्व व्यक्तींना लागू होतील, ज्यामध्ये सर्व प्रकारचे कचरा निर्माण करणारे व्यक्ती समाविष्ट आहेत. हे उपविधी शासनामार्फत वेळोवेळी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेला (यानंतर "महानगरपालिका" असा उल्लेख केला जाईल) हस्तांतरित करण्यात आलेल्या संपूर्ण भौगोलिक कार्यक्षेत्रास लागू राहतील.

हे उपविधी सर्व सार्वजनिक व खाजगी ठिकाणांना, त्यांच्या वापर अथवा मालकीच्या प्रकाराची पर्वा न करता, लागू राहतील — जसे की निवासी, व्यापारी, वाणिज्यिक, व्यावसायिक, औद्योगिक, शासकीय, निमशासकीय, प्रशासकीय, शैक्षणिक, धार्मिक, मनोरंजनात्मक, सामाजिक तसेच इतर सर्व प्रकारच्या वापराच्या स्थळांना.

३. अर्थ करण्याचा अधिकार

३.१ या उपविधींच्या अर्थाबाबत कोणताही प्रश्न उद्भवल्यास, तो महानगरपालिकेच्या आयुक्तांकडे संदर्भित करण्यात येईल आणि आयुक्तांचा निर्णय अंतिम व बंधनकारक असेल.

टीप- सदर उपविधी नियमावली अंतिम अधीसूचनेसाठी महाराष्ट्र शासनाच्या नगरविकास विभागाकडे संदर्भ क्रमांक. एमजीसी /एफ /९४३४, दिनांक ०९ जानेवारी २०२६ अन्वये सादर करण्यात आले आहेत.

प्रकरण-२ व्याख्या

४. व्याख्या

या उपविधींत आणि त्यास संलग्न अनुसूच्यांमध्ये नमूद केलेल्या खालील शब्दांना येथे दिलेला अर्थ लागू राहील, म्हणजेच :

४.१" **आंगण / परिसर / ठिकाण"**:म्हणजे कोणत्याही निवासी / व्यावसायिक इमारतीसह व्यक्तीच्या मालकीच्या जागेच्या समोरील किंवा कोणत्याही बाजूस लागून असलेले सार्वजनिक ठिकाण, जे रस्ता, कर्ब साइड, पादचारी मार्ग, गटार, नाला, मोकळे मैदान किंवा परिसरापर्यंत विस्तारित असते.

४.२ **"वायवीय खतनिर्मिती प्रक्रिया"**:म्हणजे ऑक्सिजनच्या उपस्थितीत सूक्ष्मजीवांच्या साहाय्याने सेंद्रिय पदार्थांचे नियंत्रित विघटन किंवा अपघटन करण्याची प्रक्रिया.

४.३ **"संस्था / प्रतिनिधी / सेवा प्रदाता"**:म्हणजे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेमार्फत नियुक्त किंवा अधिकृत करण्यात आलेली कोणतीही संस्था / व्यक्ती, जी महानगरपालिकेच्या वतीने पुढीलप्रमाणे कार्य पार पाडते — रस्त्यांची झाडलोट, कचऱ्याचे संकलन, विभाजन, वाहतूक, साठवण, उपचार, प्रक्रिया, विल्हेवाट किंवा कचरा हाताळणीशी संबंधित कोणतेही कार्य, तसेच त्या संदर्भातील कोणत्याही केंद्राचे संचालन व देखभाल, शुल्क / दंड वसुली, आणि अशा स्वरूपाच्या इतर प्रतिनिधीकृत जबाबदाऱ्या.;

४.४ **" निर्वायवीय अपघटन"**:म्हणजे ऑक्सिजनच्या अनुपस्थितीत सूक्ष्मजीवांच्या साहाय्याने सेंद्रिय पदार्थांचे नियंत्रित विघटन किंवा अपघटन करण्याची प्रक्रिया.

४.५ **" लागू कायदे आणि नियम"**:म्हणजे अनुसूची VI मध्ये विहित केलेले लागू कायदे आणि नियम;

४.६ **"अधिकृतता"**:म्हणजे महानगरपालिकेकडून (ज्या ठिकाणी लागू असेल त्या प्रमाणे) एखाद्या केंद्राचे संचालन करणाऱ्या संस्था किंवा घनकचऱ्याच्या प्रक्रिया व विल्हेवाटीस जबाबदार असलेल्या इतर कोणत्याही संस्थेला देण्यात आलेली परवानगी.

४.७ **"जैव –विघटनशील कचरा"**:म्हणजे सूक्ष्मजीवांच्या क्रियेमुळे साध्या व स्थिर संयुगांमध्ये विघटन होऊ शकणारा कोणताही सेंद्रिय पदार्थ; उदा. वनस्पती किंवा प्राणिजन्य उगम असलेला कचरा जसे की स्वयंपाकघरातील कचरा, अन्न व फुलांचा कचरा, पानगळ, बागेतील कचरा, जनावरांचे शेण, मासे / मांस कचरा तसेच सूक्ष्मजीवांच्या क्रियेमुळे विघटन होणारा इतर कोणताही पदार्थ.

४.८ **" जैववैद्यकीय कचरा"**:म्हणजे मानव किंवा प्राण्यांच्या निदान, उपचार किंवा लसीकरणाच्या प्रक्रियेदरम्यान, तसेच त्यासंबंधित संशोधन कार्य, जैविक पदार्थांच्या निर्मिती किंवा चाचणीदरम्यान निर्माण होणारा कोणताही कचरा, तसेच या उपविधींच्या अनुसूची क्रमांक IV मध्ये नमूद केलेल्या सर्व प्रकारांचा समावेश असलेला कचरा;

४.९ **"जैव-मीथनीकरण"**:म्हणजे सूक्ष्मजीवांच्या क्रियेमार्फत एंझायमच्या साहाय्याने सेंद्रिय पदार्थांचे विघटन करून मिथेनयुक्त जैवगॅस तयार करण्याची प्रक्रिया,

४.१० **"बृहन्मुंबई महानगरपालिका"**:म्हणजे मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 अंतर्गत स्थापन करण्यात आलेली बृहन्मुंबई महानगरपालिका;

४.११ **" ब्रँड मालक"**:म्हणजे नोंदणीकृत ब्रँड लेबलअंतर्गत कोणतेही उत्पादन विकणारी व्यक्ती किंवा कंपनी;

४.१२ **" बफर झोन"**:म्हणजे ५ टन प्रतिदिन पेक्षा अधिक क्षमतेच्या घनकचरा प्रक्रिया व विल्हेवाट केंद्राभोवती राखण्यात येणारा विकासबंदी क्षेत्र. हा झोन बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने निश्चित केलेल्या घनकचरा प्रक्रिया व विल्हेवाट केंद्रासाठी आरक्षित एकूण क्षेत्राच्या मर्यादेत राखला जाईल..

४.१३ **" मोठ्या प्रमाणातील बाग व उद्यान कचरा"**:म्हणजे उद्याने, बागा, वाहतूक बेटं, रस्त्यांच्या मध्यरेषा इत्यादी ठिकाणांहून निर्माण होणारा मोठ्या प्रमाणातील कचरा, ज्यामध्ये गवत व लाकडी तुकडे, तण, लाकडी 'तपकिरी' कार्बनयुक्त पदार्थ जसे की छाटणी केलेल्या फांद्या, काड्या, लाकडी भुगा, पेंढा किंवा कोरडी पाने व झाडांच्या छाटण्या यांचा समावेश होतो, आणि जो जैव-विघटनक्षम कचऱ्याच्या दैनंदिन संकलन प्रणालीमध्ये समाविष्ट करता येत नाही;

४.१४ **" मोठ्या प्रमाणातील कचरा निर्माण करणारा (Bulk Waste Generator)"**:म्हणजे अशा घरांचा / फ्लॅट्सचा मालक, रहिवासी, भाडेकरू किंवा त्यांचे प्रतिनिधी — तसेच घरांच्या / फ्लॅट्सच्या समूहांचा, गृहनिर्माण संस्था / संकुलांचा, हॉटेल्स, उपहारगृहे, बाजारपेठा, औद्योगिक वसाहती, शॉपिंग कॉम्प्लेक्स / मॉल्स यांचा समावेश होतो — जेथे कचऱ्याचे निर्माण होते.

यात केंद्र सरकारची मंत्रालये, विभाग किंवा उपक्रम, राज्य शासनाचे विभाग किंवा उपक्रम, स्थानिक स्वराज्य संस्था, सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रम, खाजगी कंपन्या, रुग्णालये, नर्सिंग होम्स, शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे, इतर शैक्षणिक संस्था, वसतिगृहे, व्यावसायिक आस्थापना, धार्मिक स्थळे, क्रीडांगणे, क्रीडा संकुले, क्लब, व्यायामशाळा, लग्नसमारंभ हॉल्स, मनोरंजन / विरंगुळा संकुले ज्यांचे भूखंड क्षेत्रफळ २०,००० चौ. मीटरपेक्षा जास्त आहे किंवा दररोज सरासरी १०० किलोग्रॅमपेक्षा अधिक कचरा निर्माण होतो, अशांचा समावेश होतो.

तसेच, महानगरपालिका आयुक्त किंवा त्यांच्याद्वारे नियुक्त सक्षम प्राधिकाऱ्यांद्वारे विशेषतः ओळखण्यात आलेल्या आणि अधिसूचित करण्यात आलेल्या इतर आस्थापनांचा किंवा परिसरांचा देखील यात समावेश होतो.

४.१५ **" उपविधी "**:म्हणजे या उपविधींची अंमलबजावणी सुलभ करण्यासाठी राज्य शासन, शहरी स्थानिक संस्था, जनगणना नगर किंवा अधिसूचित क्षेत्रीय नगरपालिकांमार्फत त्यांच्या कार्यक्षेत्रात जाहीर केलेले नियामक चौकट.

४.१६ **" जनगणना शहर"**:म्हणजे भारताचे निबंधक जनरल व जनगणना आयुक्त यांनी परिभाषित केलेले शहरी क्षेत्र.

४.१७ **" प्रमुख अभियंता"**:म्हणजे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या घनकचरा व्यवस्थापन विभागाचे प्रमुख अभियंता;

४.१८ **" स्त्रोतावर संग्रह "**:म्हणजे या उपविधींच्या तरतुदींनुसार किंवा महानगरपालिका आयुक्त किंवा त्यांच्या नियुक्त सक्षम प्राधिकाऱ्यांमार्फत अधिसूचित केल्याप्रमाणे, महानगरपालिकेमार्फत थेट कचरा निर्माण करणाऱ्या व्यक्तीकडून विभाजित घनकचऱ्याचे संकलन.

४.१९ **"संकलन "**:म्हणजे महानगरपालिकेने निश्चित केलेल्या संकलन केंद्रांवरून किंवा अधिसूचित इतर ठिकाणांहून घनकचऱ्याचे उचलणे व हटविण्याची प्रक्रिया.

४.२० **" ज्वलनशील कचरा"**:म्हणजे अशा प्रकारचा घनकचरा जो जैवविघटनक्षम, पुनर्वापरयोग्य, पुनर्नवीनीकरणयोग्य किंवा धोकादायक नसून, ज्याची किमान उष्मांक क्षमता १५०० कॅलरी/किलो आहे, आणि ज्यामध्ये प्लास्टिक, लाकडाचा लगदा इत्यादी क्लोरीनयुक्त पदार्थांचा समावेश नाही.

४.२१ **"सामुदायिक कचराकुंडी"**:म्हणजे या उपविधींच्या तरतुदींनुसार घनकचरा संकलन सुनिश्चित करण्यासाठी कचरा निर्माण करणाऱ्यास दिलेली मंजूर पात्रा, जी निश्चित संकलन स्थळी — खाजगी रस्त्यांच्या कडेला, गल्ल्यांमध्ये किंवा गृहनिर्माण संस्था, अपार्टमेंट्स, बंगल्यांच्या आवारात इत्यादी ठिकाणी — ठेवण्यात येते.

४.२२ **"सामुदायिक सेवा"**:म्हणजे सार्वजनिक रस्त्यांची झाडलोट करून समाजाची सेवा करणे..

४.२३ **" सक्षम प्राधिकरण"**:म्हणजे या उपविधींत नमूद केल्याप्रमाणे कार्ये पार पाडण्यासाठी निर्धारित प्राधिकाऱ्याद्वारे अधिकृत केलेली व्यक्ती / व्यक्तीसमूह किंवा संस्था / संस्थासमूह.

४.२४ **"कंपोस्ट"**:म्हणजे वायवीय कंपोस्टिंग किंवा वर्मी-कंपोस्टिंग प्रक्रियेद्वारे प्राप्त होणारे खत.;

४.२५ **"कंपोस्टिंग"**:म्हणजे प्रामुख्याने वायवीय परिस्थितीत सूक्ष्मजीवांच्या साहाय्याने सेंद्रिय पदार्थांचे नियंत्रित विघटन / अपघटन करण्याची प्रक्रिया.

४.२६ **"बांधकाम व पाडकाम कचरा (C&D कचरा)"**:म्हणजे बांधकाम साहित्य, अवशेष, ढिगारा किंवा बांधकाम, पुनर्बांधणी, दुरुस्ती व पाडकाम कामकाजातून निर्माण होणारा कचरा.;

४.२७ **"कंत्राटदार"**:म्हणजे सेवा प्रदान करणाऱ्या प्राधिकरणासाठी सेवा प्रदान पुरवण्यासाठी / करण्यासाठी किंवा काम करण्यासाठी करार करणारी व्यक्ती किंवा संस्था;

४.२८ **"सह-प्रक्रिया (Co-processing)"**:म्हणजे औद्योगिक प्रक्रियांमध्ये नैसर्गिक खनिज संसाधने व जीवाश्म इंधनांचा वापर कमी करण्यासाठी किंवा त्यांची जागा घेण्यासाठी, पुनर्वापर न होणारा आणि जैवविघटन न होणारा घनकचरा कच्चा माल किंवा ऊर्जा स्रोत म्हणून वापरण्याची प्रक्रिया.

४.२९ **"विकेंद्रित प्रक्रिया"**:म्हणजे जैवविघटनशील कचऱ्याची जास्तीत जास्त प्रक्रिया करण्यासाठी आणि निर्मितीच्या स्त्रोताजवळ असलेल्या पुनर्वापरयोग्य वस्तूंची पुनर्प्राप्ती करण्यासाठी विखुरलेल्या सुविधांची स्थापना करणे जेणे करून प्रक्रिया किंवा विल्हेवाटीसाठी कचऱ्याची वाहतूक कमी होईल;

४.३० **" वितरण"** : म्हणजे कोणत्याही प्रकारचा घनकचरा बृहन्मुंबई महानगरपालिकेला किंवा त्या संदर्भात महानगरपालिकेने अधिकृत केलेल्या इतर कोणत्याही व्यक्ती अथवा संस्थेला सुपूर्द करणे;

४.३१ **"विल्हेवाट"**:म्हणजे प्रक्रिया झाल्यानंतर उरलेल्या घनकचऱ्याची आणि निष्क्रिय रस्त्यांच्या झाडलोटांची, तसेच पृष्ठभागाच्या गटारांमधून काढलेल्या गाळाची अंतिम व सुरक्षित विल्हेवाट, ज्यायोगे भूजल, पृष्ठभागीय पाणी, हवेची गुणवत्ता आणि भटक्या प्राण्यांचे किंवा पक्ष्यांचे आकर्षण होण्यापासून संरक्षण होईल.;

४.३२ **" घरगुती धोकादायक कचरा"**:म्हणजे फेकलेले पेंट ड्रम्स, कीटकनाशकांच्या कॅन, सीएफएल बल्ब्स, ट्यूब लाईट्स, औषधे, ज्यामध्ये कालबाह्य औषधे, तुटलेले पारा थर्मोमीटर, बॅटरी, वापरलेली सुई आणि सिरिंज, दूषित गेज, मास्क, पीपीई किट्स, गंध व अशुद्ध असलेला सॅनिटरी कचरा इत्यादी, जे घरगुती पातळीवर निर्माण होतात;

४.३३ **" घरोघरी संकलन"**:म्हणजे गृहनिर्माण संस्था, बहुमजली इमारत किंवा अपार्टमेंट, निवासी, अनिवासी इत्यादींमध्ये प्रवेशद्वारावरून किंवा तळमजल्यावरील नियुक्त केलेल्या स्थानातून घनकचऱ्याचे संकलन;

४.३४ **"घरोघरी संकलन प्रणाली"**:म्हणजे महानगरपालिकेने परिभाषित आणि अधिकृत केलेली प्रणाली;

४.३५ **"सुका कचरा वर्गीकरण केंद्र"**:म्हणजे कोणत्याही महानगरपालिका किंवा शासकीय जमिनीवर किंवा सार्वजनिक जागेत असलेली कोणतीही नियुक्त जमीन, शेड, किऑस्क किंवा रचना जी सुका कचरा स्विकारण्यासाठी आणि वर्गीकरण करण्यासाठी अधिकृत आहे;

४.३६ **" सुका कचरा"**:म्हणजे जैवविघटनक्षम कचरा आणि निष्क्रिय रस्त्यांच्या झाडलोटांव्यतिरिक्त असलेला कचरा, ज्यात पुनर्वापरयोग्य आणि पुनर्नवीनीकरण न होणारा कचरा, ज्वलनशील कचरा इत्यादींचा समावेश आहे;

४.३७ **" कचरा टाकण्याच्या जागा"**:बृहन्मुंबई महानगरपालिका वापरत असलेली जमीन जेथे शास्त्रोक्त पदधतीने घनकच-याची विल्हेवाट न करता भरणी करावयास वापरात येणारी जमीन;

४.३८ **" विस्तारित उत्पादक जबाबदारी (Extended Producer Responsibility - EPR)"**:ईपीआर म्हणजे प्लास्टिक, टिन, काच आणि नालीदार बॉक्स इत्यादी पॅकेजिंग उत्पादनांच्या कोणत्याही उत्पादकाची, पॅकेजिंग उत्पादनांच्या आयुष्याच्या समाप्तीपर्यंत पर्यावरणीय दृष्ट्या योग्य व्यवस्थापनाची जबाबदारी;

४.३९ **"सुविधा"**:म्हणजे कोणतेही आस्थापना जिथे ठोस कचरा व्यवस्थापन प्रक्रिया जसे की वर्गीकरण, पुनर्प्राप्ती, संचय, संकलन, पुनर्नवीनीकरण, प्रक्रिया, उपचार किंवा सुरक्षित निपटारा यांचे कार्य केले जाते

४.४० **"दंड"**:म्हणजे व्यक्तींवर, कचरा उत्पादकांवर किंवा कचरा प्रक्रिया आणि निपटारा सुविधा चालवणाऱ्यांवर ठोस कचरा व्यवस्थापन नियमांचे पालन न केल्यास लागू केलेला दंड;

४.४१ **" कचरा निर्माण करणारे "**:म्हणजे कोणतीही व्यक्ती जी BMC च्या क्षेत्रामध्ये ठोस कचरा तयार करते;

४.४२ **" घंटा -गाडी"**:म्हणजे BMC कडून ठोस कचऱ्याच्या बिंदू-बिंदू संकलनासाठी दिलेली गाडी ज्यात घंटी वाजविणे / स्पीकर / सार्वजनिक ध्वनी प्रणाली असते; घंटा गाडीच्या स्पीकरसाठी आवाजाची मर्यादा दिलेल्या डेसिबल मर्यादेच्या खाली ठेवावी लागेल;

४.४३ **"हाताळणी"**:घनकचऱ्याचे वर्गीकरण, पृथक्करण, साहित्य पुनर्प्राप्ती, संकलन, दुय्यम साठवणूक, तुकडे करणे, बेलिंग, क्रशिंग, लोडिंग, अनलोडिंग, वाहतूक, प्रक्रिया आणि विल्हेवाट यासंबंधित सर्व क्रियाकलापांचा समावेश आहे;

४.४४ **" धोकादायक कचरा"**:"कोणताही कचरा, जो त्याच्या कोणत्याही भौतिक, रासायनिक, प्रतिक्रियाशील, विषारी, हानिकारक, स्फोटक किंवा संक्षारक गुणधर्मांमुळे आरोग्य किंवा पर्यावरणाला धोका निर्माण करतो किंवा धोका निर्माण करण्याची शक्यता असते, तो एकटा असो किंवा इतर कचरा किंवा पदार्थांच्या संपर्कात असो आणि त्यात या उपविधीच्या अनुसूची १ मध्ये विशेषतः सूचीबद्ध केलेला कचरा समाविष्ट असेल;

४.४५ **" घर -गल्ली / गल्ली / सर्व्हिस लेन"**:पाण्याच्या पाईपलाईनसाठी उपयुक्त म्हणून बांधलेला, वेगळा केलेला किंवा वापरला जाणारा जमिनीचा रस्ता किंवा पट्टी;

४.४६ **"जाळणे"**:म्हणजे उच्च तापमानात घनकच-याचे थर्मली विघटन करण्यासाठी घनकचरा जाळणे किंवा ज्वलन करणे या सह एक अभियांत्रिकी प्रक्रिया;

४.४७ **" अक्रिय घनकचरा"**:म्हणजे कोणताही घनकचरा किंवा प्रक्रियेचे अवशेष ज्यांचे भौतिक, रासायनिक आणि जैविक गुणधर्म त्यांना शास्त्रोक्त पदधतीने जमीन भरण्यासाठी योग्य बनवतात;

४.४८ **" अक्रिय "**:म्हणजे असा कचरा जो अजैवविघटनशील / अपुनर्वापरयोग्य / अज्वलनशील नाही आणि पृष्ठ भागावरील नाल्यांमधून काढला जाणारा गाळ;

४.४९ **" अनौपचारिक कचरा गोळा करणारे"**:पुनर्वापर करण्यायोग्य साहित्यांचे संकलन, वर्गीकरण, विक्री आणि खरेदी यामध्ये सहभागी असलेल्या व्यक्ती, संघटना किंवा कचरा व्यापारी यांचा समावेश आहे;

४.५० **" जमीन भरणे"**:म्हणजे विविध केंद्रीय किंवा राज्य नियम आणि विनियमांनुसार डिझाइन केलेल्या सुविधेत जमिनीवरील अवशिष्ट घन कचरा आणि अक्रिय कचऱ्याची अंतिम आणि सुरक्षित विल्हेवाट लावणे, ज्या मध्ये भूजल, पृष्ठभागावरील पाणी आणि हवेतील प्रदूषण, धूळ, वाऱ्याने उडणारा कचरा, दुर्गंधी, आगीचा धोका, पक्ष्यांचा धोका, कीटक किंवा उंदीर, हरितगृह वायू उत्सर्जन, उतार अस्थिरता आणि झीज यांच्या पासून संरक्षणात्मक उपायांचा समावेश आहे;

४.५१ **" लीचेट"** : म्हणजे घनकचरा किंवा इतर माध्यमातून बाहेर पडणारा आणि झिरपणारा द्रव आणि ज्यामध्ये माध्यमांमधून विरघळलेल्या किंवा सस्पेंडेड मटेरियलचे अर्क असतात;

४.५२ **"कचरा"**:म्हणजे सर्व कचरा आणि त्यात इतर कोणताही कचरा समाविष्ट आहे जो फेकल्यास किंवा जमा केल्यास उपद्रव, घाण, अस्वच्छ परिस्थिती, कुरूपता निर्माण करतो आणि स्वच्छता, सार्वजनिक सुव्यवस्था आणि हालचाल, पर्यावरण, सार्वजनिक आरोग्य, सुरक्षितता, जीवन आणि कल्याण धोक्यात आणतो, जसे की या उविधीं नुसार (किंवा लागू असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यानुसार) प्रतिबंधित असलेला;

४.५३ **"कचरा फेकणे"**:म्हणजे कोणत्याही सार्वजनिक किंवा खाजगी ठिकाणी किंवा त्या ठिकाणी पडणारा, खाली येणारा, उडणारा, गळणारा, झिरपणारा किंवा अन्यथा बाहेर पडणारा किंवा पडण्याची, उतरण्याची, उडणारी, गळणारी, झिरपणारी किंवा अन्यथा बाहेर पडण्याची शक्यता असलेला कचरा निष्काळजीपणे पसरवणे; किंवा कोणत्याही सार्वजनिक किंवा खाजगी ठिकाणी किंवा त्या ठिकाणी कचरा पडण्यास, उतरण्यास, उडवण्यास, गळती करण्यास, झिरपणारी किंवा अन्यथा बाहेर पडण्यास परवानगी देणे किंवा कारणीभूत ठरणे;

४.५४ **" स्थानिक संस्था"**:सदर उपविधींच्या प्रयोजनार्थ स्थांनिक संस्था म्हणजे बृहन्मुंबई महानगरपालिका

४.५५ **"बाजारपेठ"** :मांस, मासे, फळे, भाज्या, मानव आहारासाठी वापरण्यात येणारे प्राणी किंवा इतर मानवाच्या आवश्यकतांसाठी असलेली कोणतीही वस्तू विक्रीसाठी किंवा विक्रीसाठी प्रदर्शित करण्यासाठी लोक एकत्र येतात अशी कोणतीही जागा, त्या जागेच्या मालकाची परवानगी असो किंवा नसो, विक्रेते आणि खरेदीदार यांच्यातील सहवासासाठी कोणतीही समान नियमावली नसली तरीही, त्याठिकाणी कोणत्याही प्रकारे नियंत्रित व्यवसाय किंवा बाजारात येणाऱ्या व्यक्तींवर मालक किंवा इतर कोणतीही व्यक्ती नियंत्रण ठेवत असो वा नसो, अशा ठिकाणांचा समावेश केला जातो.

४.५६ **"साहित्य पुनर्प्राप्ती सुविधा"**:म्हणजे अशी सुविधा जिथे कचरा वितरित करण्यापूर्वी किंवा त्याच्या प्रक्रिया किंवा विल्हेवाटीसाठी नेण्यापूर्वी, बृहन्मुंबई महानगरपालिका किंवा नियम २ मध्ये नमूद केलेल्या इतर कोणत्याही संस्थेद्वारे किंवा त्यांच्यापैकी कोणत्याही व्यक्तीद्वारे किंवा एजन्सीद्वारे कचऱ्याच्या विविध घटकांमधून पुनर्वापर योग्य वस्तूंचे पृथक्करण, वर्गीकरण आणि पुनर्प्राप्ती सुलभ करण्यासाठी अधिकृत अनौपचारिक क्षेत्रातील कचरावेचक, अनौपचारिक पुनर्वापरकर्ते किंवा बृहन्मुंबई महानगरपालिका किंवा नियम २ मध्ये नमूद केलेल्या संस्थेद्वारे नियुक्त केलेल्या इतर कोणत्याही कार्यबलाद्वारे तात्पुरते नॉन-कंपोस्टेबल घनकचरा साठवता येतो;

४.५७ **"महानगरपालिका आयुक्त"**:म्हणजे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी आणि ज्यांच्या अधिकाराखाली बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे सर्व प्रकल्प राबविले जातात.

४.५८ **"महानगरपालिका/शहरी स्थानिक संस्था"**:म्हणजे मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ अंतर्गत बृहन्मुंबई महानगरपालिका.

४.५९ **"अविघटनशील कचरा"**:म्हणजे असा कोणताही कचरा जो सूक्ष्मजीवांद्वारे सोप्या स्थिर संयुगांमध्ये विघटित होऊ शकत नाही;

४.६० **" उपद्रव शोधक"** : म्हणजे उपविधींनुसार सार्वजनिक उपद्रव इत्यादी कृत्ये शोधण्यासाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने नियुक्त केलेले बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे कर्मचारी किंवा अभिकर्ते

४.६१ **"उपद्रव"**:यामध्ये असे कोणतेही कृत्य, वगळणे, ठिकाण, प्राणी किंवा वस्तू समाविष्ट आहे जी दृष्टी, वास, श्रवण, श्वास यांच्या इंद्रियांना दुखापत, धोका, त्रास किंवा अपमान निर्माण करते किंवा हालचाल, काम, विश्रांती किंवा झोपेमध्ये अडथळा आणते किंवा जी जीवनासाठी धोकादायक आहे किंवा आरोग्य किंवा मालमत्तेसाठी हानिकारक आहे किंवा असू शकते;

४.६२ "भोगवटादार":यामध्ये समाविष्टआहे:-

(अ) ज्या जमिनीच्या किंवा इमारतीच्या संदर्भात असे भाडे दिले जाते किंवा देय आहे त्या जमिनीच्या किंवा इमारतीच्या भाड्याचा किंवा भाड्याचा कोणताही भाग सध्या मालकाला देत आहे किंवा देण्यास जबाबदार आहे अशी कोणतीही व्यक्ती; कोणत्याही जमिनीच्या किंवा इमारतीच्या किंवा तिच्या भागाच्या कोणत्याही कारणासाठी भोगवटा घेत आहे किंवा अन्यथा वापरतआहे ;

(ब) इमारतीचा मालक किंवा अन्यथा वापर करणारा ;

(क) कोणत्याही जमिनीचा किंवा इमारतीचा भाडेमुक्त भाडेकरू ;

(ड) कोणत्याही जमिनीचा किंवा इमारतीचा भोगवटा असलेला परवानाधारक; आणि

(ढ) इमारतीच्या वापरासाठी आणि भोगवटासाठी मालकाला नुकसान भरपाई देण्यास जबाबदार असलेली कोणतीही व्यक्ती;

(ण) निर्वासित मालमत्ता प्रशासन अधिनियम १९५० अंतर्गत त्याच्याकडे निहित असलेल्या निर्वासित मालमत्तेच्या बाबतीत निर्वासित मालमत्तेचा संरक्षक ;

(त) म्हाडा अधिनियम, १९७६ अंतर्गत स्थापन झालेल्या महाराष्ट्र गृहनिर्माण आणि क्षेत्रविकास प्राधिकरणाचे सचिव, भारत सरकारचे इस्टेट अधिकारी ; आणि

(थ) रेल्वेचे महाव्यवस्थापक आणि शासकीय विभागाचे प्रमुख, त्यांच्या अनुशंगिक नियंत्रणाखालील मालमत्ता.

४.६३ **"सुविधेचा प्रचालक/ सवलतीचा प्रचालक"**:म्हणजे अशी व्यक्ती किंवा संस्था जी नागरी घनकचऱ्याची हाताळणी, संकलन, वर्गीकरण, साठवणूक, वाहतूक, प्रक्रिया आणि विल्हेवाट लावण्यासाठी सवलतीची मालकी घेते किंवा चालवते आणि त्यामध्ये बृहन्मुंबई महानगरपालिका/ महानगरपालिका प्राधिकरणाने त्याच्या क्षेत्रातील नागरी घनकचऱ्याचे व्यवस्थापन आणि हाताळणी करण्यासाठी नियुक्त केलेली इतर कोणतीही संस्था आणि बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने नियुक्त केलेली इतर कोणतीही संस्था किंवा अभिकरण देखील समाविष्ट आहे;

४.६४ **" गोळ्या तयार करणे"**:म्हणजे गोळ्या बनवण्यासाठी वापरली जाणारी प्रक्रिया, जी घनकचऱ्यापासून लहान चौकोनी तुकडे/घन आकाराची किंवा दंडगोलाकार तुकडे असतील आणि त्यात कचऱ्यापासून मिळवलेल्या इंधन गोळ्यांचा देखील समावेशअसेल.

४.६५ **"व्यक्ती"**:म्हणजे कोणतीही व्यक्ती/व्यक्ती आणि त्यात कोणतेही दुकान किंवा आस्थापना किंवा फर्म किंवा कंपनी किंवा संघटना किंवा व्यक्ती किंवा अभिकर्त्यांची संस्था; नियुक्ती इत्यादींचा समावेश असेल;

४.६६ **" पॉइंट टू पॉइंट संकलन"** : म्हणजे बृ. म. न. पा. ने नियुक्त केलेल्या विशिष्ट पिक-अप पॉइंट्स वरून महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याचे संकलन करण्याची प्रणाली, जिथ निर्मात्याने बृ.म.न.पा. ने प्रदान केलेल्या / तैनात केलेल्या वाहनांमध्ये विलगीकरणासाठी वेगळे केलेला, गोळा केलेला आणि साठवलेला कचरा आणावा.

;४.६७ **" प्राथमिक संग्रह"**:म्हणजे घरे, दुकाने, कार्यालये आणि इतर कोणत्याही अनिवासी परिसरांमधून किंवा कोणत्याही संकलन बिंदूंमधून किंवा बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने निर्दिष्ट केलेल्या इतर कोणत्याही ठिकाणाहून विभक्त घनकचरा त्याच्या निर्मितीच्या स्त्रोतांमधून गोळा करणे, उचलणे आणि काढून टाकणे;

४.६८ **"प्रक्रिया"**:म्हणजे पुनर्वापर, पुनर्प्राप्ती किंवा नवीन उत्पादनांमध्ये रूपांतरित करण्यासाठी किंवा जमीन भरण्यास योग्य बनवण्याकरीता घनकचऱ्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी वापरली जाणारी कोणतीही वैज्ञानिक प्रक्रिया;

४.६९ **" सार्वजनिक उपद्रव "**:कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी (परिभाषित केल्याप्रमाणे) उपद्रव निर्माण करणारे किंवा होण्याची शक्यता असलेले कोणतेही कृत्य, चूक, गुन्हा किंवा चुकीचे कृत्य;

४.७० **" सार्वजनिक ठिकाण"**:म्हणजे अशी कोणतीही जागा जी जनतेच्या वापरासाठी आणि उपभोगासाठी खुली आहे, मग ती प्रत्यक्षात वापरली जात असो अथवा नसो;

४.७१ **"भांडारण"**:म्हणजे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने वेळोवेळी परवानगी दिलेल्या कोणत्याही श्रेणीतील नागरी कचरा साठवण्यासाठी वापरला जाणारा कंटेनर, ज्यामध्ये डबे आणि पिशव्यांचा समावेश आहे;

४.७२ **"पुनर्वापर"**:म्हणजे विभक्त अ-जैविक घनकचऱ्याचे कच्च्या मालात रूपांतर करून नवीन उत्पादने तयार करण्याची प्रक्रिया, जी मूळ उत्पादनांसारखी असू शकतात किंवा नसू शकतात;

४.७३ **"पुनर्विकास"**:म्हणजे जुन्या निवासी किंवा व्यावसायिक इमारतींचे पुनर्बांधणी त्याच ठिकाणी करणे, जिथे विद्यमान इमारती आणि इतर पायाभूत सुविधा जीर्ण झाल्याआहेत;

४.७४ **" कचऱ्यातून तयार केलेले इंधन (RDF)"**: आर.डी.एफ.म्हणजे प्लास्टिक, लाकूड, लगदा किंवा सेंद्रिय कचऱ्यासारख्या घनकचऱ्याच्या ज्वलनशील कचऱ्याच्या अंशापासून मिळवलेले इंधन, जे क्लोरीनयुक्त पदार्थांव्यतिरिक्त, घनकचरा वाळवून, तुकडे करुन, निर्जलीकरन करुन आणि कॉम्पॅक्ट करुन तयार केलेले गोळ्या किंवा फ्लफच्या स्वरूपात असते;

४.७५ **" घाण"** : म्हणजे विविध क्रिया कलापांमधून, प्रक्रियांमधून निर्माण होणारा कोणताही कचरा पदार्थ, एकतर विघटनशील / अविघटनशील कचरा आणि कचरा / निसर्गात घन किंवा अर्ध-घन स्वरूपात निष्क्रिय, जो जनरेटर द्वारे त्याच्या विद्यमान स्वरूपात उपभोगला जाऊ शकत नाही, वापरला जाऊ शकत नाही किंवा प्रक्रिया केला जाऊ शकत नाही;

४.७६ **" अवशिष्ट घनकचरा"**:म्हणजे आणि त्यात समाविष्ट असलेला घनकचरा प्रक्रिया सुविधांमधून काढलेला कचरा आणि टाकून दिलेला पदार्थ जो पुनर्वापर किंवा पुढील प्रक्रियेसाठी योग्य नाही;

४.७७ **"गाळसाळ"**:राख, तुटलेल्या विटा, तुटलेल्या काचा, धूळ, तोफ आणि घाण नसलेल्या कोणत्याही प्रकारचा कचरा यांचा समावेश आहे;

४.७८ **"शास्त्रोक्त पदधतीने जमीन भरणे"**:म्हणजे जमिनीवरील अवशिष्ट घनकचरा आणि निष्क्रिय कचऱ्याची अंतिम आणि सुरक्षित विल्हेवाट लावणे, ज्यामध्ये भूजल, पृष्ठभागा वरील पाणी आणि हवेतील धूळ, वाऱ्यामुळे उडणारा कचरा, दुर्गंधी, आगीचा धोका, प्राण्यांचा धोका, पक्ष्यांचा धोका, कीटक किंवा उंदीर, हरितगृह वायू उत्सर्जन, सततचे सेंद्रिय प्रदूषक, उतारअस्थिरता आणि धूप यांचे प्रदूषण या पासून संरक्षणात्मक उपायांसह रचना केलेली सुविधा;

४.७९ **"आरोग्यविषयक कचरा"**:म्हणजे वापरलेले डायपर, सॅनिटरी टॉवेल किंवा नॅपकिन्स, टॅम्पन्स, कंडोम, इन्कॉन्टीनन्स शीट्स आणि इतर तत्सम कचरा यांचा समावेश असलेला कचरा;

४.८० **"स्वच्छता"**:म्हणजे स्वच्छतेला प्रोत्साहन देणे आणि रोगांचे आणि पर्यावरणीय घटकांशी संबंधित आजारांची इतर कारणांचे प्रतिबंध करणे. तथापि, मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ (अद्ययावत) मधील स्वच्छता आणि आरोग्या संदर्भातील संबंधित तरतुदी नेहमी प्रमाणे लागू राहतील;

४.८१ **"अनुसूची"**:सदर उपविधीं मध्ये जोडलेले अनुसूची ;

४.८२ **" दुय्यम साठवणूक"**:म्हणजे प्रक्रिया किंवा विल्हेवाट सुविधेपर्यंत पुढील वाहतूक करण्यासाठी दुय्यम कचरा साठवण डेपो/हस्तांतरण केंद्रे किंवा एमआरएफ किंवा कचरा पेटया येथे कचरा संकलन केल्यानंतर कचऱ्याचे तात्पुरते निर्बंध करणे;

४.८३ **"पृथक्करण"**:म्हणजे महानगरपालिका आयुक्तांच्या निर्देशानुसार घनकचऱ्याचे विविध घटक जसे की, शेती व दुग्धजन्य कच- याचा समावेश असलेला विघटनशील कचरा, पुनर्वापरयोग्य कच- याचा समावेश असलेला अजैवविघटनशील कचरा, पुनर्वापर न करता येणारा ज्वलनशील कचरा, आरोग्य विषयक कचरा व पुनर्वापर न करता येणारा निष्क्रिय कचरा, घरगुती घातक कचरा आणि बांधकाम व पाडकाम कचरा, यांमध्ये वर्गीकरण आणि वेगळी साठवणूक करणे;

४.८४ **" सेवा पुरवठादार"**:म्हणजे पाणी, सांडपाणी, वीज, दूरध्वनी, रस्ते, निचरा इत्यादी सार्वजनिक उपयुक्तता सेवा प्रदान करणारे प्राधिकरण;

४.८५ **" घनकचरा"**:म्हणजे घन कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ च्या नियम २ मध्ये नमूद स्थानिक प्राधिकरणे आणि इतर संस्थांच्या क्षेत्रात निर्माण होणारा घन किंवा अर्ध-घन घरगुती कचरा, आरोग्य विषयक कचरा, व्यावसायिक कचरा, संस्थात्मक कचरा, आहारसेवा व बाजारातील कचरा व इतर अनिवासी कचरा, रस्त्यावरील झाडलोट, पृष्ठभागावरील नाल्यांमधून काढलेला किंवा संकलन केलेला गाळ, फलोत्पादन कचरा, शेती व दुग्धजन्य कचरा, औद्योगिक कचरा वगळता प्रक्रिया केलेले जैववैद्यकीय कचरा, जैववैद्यकीय कचरा व ई-कचरा, बॅटरी कचरा, किरणोत्सारी कचरा;

४.८६ **"वर्गीकरण"**:म्हणजे पुनर्वापर सुलभ करण्यासाठी मिश्र कचऱ्या पासून कागद, प्लास्टिक, पुठ्ठे, धातू, काच इत्यादी पुनर्वापर योग्य विविध घटक वेगळे करणे; म्हणजे पुनर्वापर सुलभ करण्यासाठी सेंद्रिय, असेंद्रिय, पुनर्वापर योग्य आणि घातक कचऱ्या मध्ये वर्गीकरण करणे;

४.८७ **"स्त्रोत"**:म्हणजे जिथे कचरा निर्माण होतो;

४.८८ **" स्थिरजैव विघटनशील कचरा"**:म्हणजे जैविक दृष्ट्या स्थिर (रोगजनकां पासून मुक्त) कचरा जो जैविक दृष्ट्या यांत्रिक / जैविक प्रक्रियांमुळे स्थिरीकरण केलेला आहे; स्थिरीकरण झाल्यावरच असा कचरा कोणत्याही निर्बंधां शिवाय वापरता येतो;

४.८९ **"स्थिरीकरण"**:म्हणजे भौतिकदृष्ट्या काहीतरी अधिक स्थिर व अस्थिर बनविण्याची प्रक्रिया;

४.९० **" राज्य मंडळ किंवा समिती"**:म्हणजे, जसे लागू असेल, महाराष्ट्र राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळ

४.९१ **" साठा"** : म्हणजे महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याचे तात्पुरते प्रतिबंधीत क्षेत्रात नियंत्रण ठेवणे; कचराटाकणे, वेक्टरकडे आकर्षित होणे, भटके प्राणी आणि जास्त दुर्गंधी रोखणे;

४.९२ **" रस्त्या वरचा विक्रेता"**:"कुठल्याही व्यक्तीचा जो सामान्य जनतेला गल्ल्या, मार्ग, पायवाट, फुटपाथ, रस्त्यांवर, सार्वजनिक पार्क किंवा इतर सार्वजनिक ठिकाणे किंवा खासगी क्षेत्रांमध्ये तात्पुरत्या बांधकाम संरचनेतून किंवा ठिकाणापासून ठिकाणापर्यंत हालचाल करून वस्तू, माल, व्यापाराचे सामान, खाद्यपदार्थ किंवा दैनंदिन उपयोगाच्या वस्तू विकण्यामध्ये किंवा सेवा देण्यामध्ये गुंतलेला आहे, आणि त्यामध्ये हॉकर्स, पेडलर्स, स्कॉटर्स आणि सर्व इतर समानार्थी शब्दांचा समावेश आहे, जे स्थानिक किंवा प्रदेश-विशिष्ट असू शकतात; आणि "रस्त्यावरील विक्री" या शब्दांसह त्यांचे व्याकरणानुसार रूप आणि संबंधित अभिव्यक्तीं सह त्यानुसार अर्थ लावले जातील;

४.९३ **"रस्ता"**:या मध्ये कोणताही मार्ग, रस्ता, गल्ली, चौक, अंगण, गल्ली, नाला, रस्ता, तो रस्ता असो वा नसो आणि त्यावर बांधलेलाअसो वा नसो, ज्या वर जनतेला ये- जा करण्याचा अधिकार आहे आणि कोणत्याही पुलावरील किंवा कॉजवे वरील रस्ता किंवा पदपथ देखीलचा समाविष्ट आहे;

४.९४ **" टिपिंग शुल्क"**:म्हणजे स्थानिक प्राधिकरणांनी किंवा राज्य सरकारने अधिकृत केलेल्या कोणत्या ही राज्यसंस्थेने कचरा प्रक्रिया सुविधेच्या सवलती धारक किंवा ऑपरेटरला किंवा लँड फिलमध्ये अवशिष्ट घन कचऱ्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी निश्चित केलेले शुल्क किंवा आधार भूत किंमत;

४.९५ **" हस्तांतरण स्टेशन"**:म्हणजे संकलन क्षेत्रां मधून घन कचरा स्विकारुन झाकलेल्या वाहनांमध्ये किंवा कंटेनर मध्ये मोठ्या प्रमाणात वाहून त्यावर प्रक्रिया आणि / किंवा विल्हेवाट करण्याकरिता तयार केलेली सुविधा;

४.९६ **"वाहतूक"**:म्हणजे घनकचरा, प्रक्रिया केलेला, अंशतःप्रक्रिया केलेला किंवा प्रक्रिया न केलेला, पर्यावरणीय दृष्ट्या सुरक्षित पद्धतीने, विशेषतः रचना केलेल्या आणि झाकलेल्या वाहतूक व्यवस्थेद्वारे एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी वाहून नेणे;, जेणे करुन दुर्गंधी, कचरा फेकणे आणि कुरूप परिस्थिती तसेच वेक्टर, प्राणी आणि पक्ष्यांसाठी प्रवेश टाळता येईल,

४.९७ **"उपचार"**:म्हणजे कोणत्याही कचऱ्याचे आकारमान घटविण्यासाठी आणि सभांव्य हानी टाळण्यासाठी त्याचे ;भौतिक, रासायनिक किंवा जैविक गुणधर्म किंवा रचना अशा प्रकारे बदलण्यासाठी संकल्पित केलेली पद्धत, तंत्र किंवा प्रक्रिया ;

४.९८ **" वापरकर्ता शुल्क"**:म्हणजे बृहन्मुंबई महानगरपालिका आणि घनकचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ च्या नियम २ मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही संस्थेने कचरा निर्माण करणाऱ्या कंपनीवर लादलेला शुल्क, ज्यामुळे रस्त्यावरील साफसफाई, घनकचरा संकलन, वाहतूक, प्रक्रिया आणि विल्हेवाट सेवा प्रदान करण्याचा पूर्ण किंवा आंशिक खर्च भागविण्यापोटी निर्धारीत केलेले शुल्क

४.९९ **" गांडूळ खत निर्मिती"**:म्हणजे गांडुळांचा वापर करून जैव-विघटनशील कचऱ्याचे कंपोस्ट मध्ये रूपांतर करण्याची प्रक्रिया;

४.१०० **" कचरा निर्माता "**:म्हणजे घनकचरा निर्माण करणाऱ्या प्रत्येक व्यक्ती किंवा व्यक्तींचा समूह, प्रत्येक निवासी परिसर व भारतीय रेल्वे, संरक्षण आस्थापने इत्यादीं सह अनिवासी नसलेल्या आस्थापनांचा समावेश आहे;

४.१०१ **" कचऱ्याचे स्तर"**:म्हणजे घनकचऱ्याचे व्यवस्थापन करण्यासाठी प्राधान्य क्रम ज्यामध्ये प्रतिबंध, कपात, पुनर्वापर, पुनर्नवीनीकरण, पुनर्प्राप्ती आणि विल्हेवाट यावर भर दिला पाहिजे, ज्यामध्ये प्रतिबंध हा सर्वात पसंतीचा पर्याय असून, लँडफिलवर निपटारा हा सर्वात कमी पसंतीचा पर्याय आहे;

४.१०२ **" कचरा वेचक"**:म्हणजे एका व्यक्ती किंवा व्यक्तींच्या गटाने अनौपचारिकपणे रस्त्यांवर, बिन्स, MRFs, प्रक्रिया आणि कचर विल्हेवाट सुविधांपासून पुनर्वापरासाठी आणि पुनर्नवीनीकरणासाठी घन कचऱ्याचे संकलन आणि पुनर्प्राप्ती करणे, जे पुनर्नवीनीकरण करणाऱ्यांना थेट किंवा मध्यस्थांच्या माध्यमातून विकून आपली उपजीविका मिळवण्याचे कार्य करत असतात.

४.१०३ **" कचरा व्यापारी"**:या मध्ये लहान कचरा व्यापारी, भंगार किरकोळ विक्रेते आणि पुनर्वापर करण्यायोग्य साहित्यांचे वर्गीकरण, विक्री आणि खरेदी करण्यात गुंतलेले निष्क्रिय खरेदीदार यांचा समावेश आहे;

४.१०४ **"कचरा"**:म्हणजे अवांछित व निरुपयोगी पदार्थ आणि जे पदार्थ वापरण्यायोग्य मानले जात नाही. आपल्या सभोवतालच्या परिसरात आपल्याला दिसणारा कचरा देखील कचरा म्हणून ओळखला जातो. आपल्या घरातील कचरा (घरगुती कचरा), शाळा, कार्यालये इत्यादीं मधील कचरा (नागरी कचरा) आणि उद्योग व कारखान्यांमधील कचरा (औद्योगिक कचरा) यांचा समावेश असलेला घन कचरा हा प्रामुख्याने कचरा मानला जातो.

४.१०५ **" रॅपर कचरा"**:म्हणजे प्लास्टिक किंवा इतर योग्य किंवा मान्यता प्राप्त साहित्याचे आवरण जे कॉम्पॅक्ट केलेल्या कचऱ्याच्यागाठी किंवा स्लग पूर्णपणे झाकते;

४.१०६ **" झोनल ऑफिस"**:म्हणजे मुंबई महानगरपालिका अधिनियम , १८८८ मध्ये उल्लेख केल्याप्रमाणे, ज्याचे नेतृत्व बृहन्मुंबई महानगरपालिकाचे उपायुक्त करतात आणि या उपविधीं मध्ये वापरल्या जाणाऱ्या परंतु परिभाषित न केलेल्या शब्दांचे अनुक्रमे मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ मध्ये त्यांना दिलेले अर्थ असतील; असे प्रशासकीय क्षेत्राचे कार्यालय;

४.१०७ **"झोन"**:म्हणजे सक्षम प्राधिकाऱ्याने परिभाषित केलेला भौगोलिक क्षेत्र;

४.१०८ येथे वापरलेले परंतु परिभाषित केले नसलेले, परंतु पर्यावरण (संरक्षण) कायदा, १९८६, पाणी (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) कायदा, १९७४, पाणी (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) उपकर कायदा, १९७७, हवा (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) कायदा, १९८१ आणि सर्व कचरा व्यवस्थापन नियमांमध्ये परिभाषित केलेले शब्द आणि वाक्ये यांचा अर्थ संबंधित कायदे/नियमांमध्ये दिलेल्या अर्था प्रमाणेच असेल.

प्रकरण-३ (कचरा आणि इतर उपद्रवांवर बंदी आणि "स्वच्छ आंगन /परिसर / जागा" सुनिश्चित करणे)

५. कचरा टाकण्यास आणि इतर उपद्रवांवर बंदी आणि "स्वच्छ आंगण /परिसर/जागा" सुनिश्चित करणे.

५.१. कोणत्याही सार्वजनिक/खाजगी जागेवर कचरा टाकणे: कोणत्याही व्यक्तीने अधिकृत सार्वजनिक किंवा खाजगी कचरा कुंड्यांव्यतिरिक्त, कोणत्याही व्यापलेल्या/रिकामे/खुल्या/उघड्या सार्वजनिक किंवा खाजगी जागेत कचरा टाकू नये किंवा जमा करू नये.

५.२ वाहनांमधून कचरा टाकणे: कोणत्याही व्यक्तीने गल्लीत, रस्त्यावर, पदपथावर, खेळाच्या मैदानावर, उद्यानात, वाहतुकीचे बेटांवर किंवा इतर सार्वजनिक/खाजगी ठिकाणी, कोणत्याही चालत्या किंवा पार्क केलेल्या वाहनातून कचरा टाकू नये किंवा जमा करू नये.

५.३ कचरा वाहून नेणाऱ्या वाहनांमधून निघणारा कचरा: कचरा भरलेला कोणताही ट्रक किंवा इतर वाहन कोणतीही व्यक्ती चालवू नये किंवा हलवू नये, जोपर्यंत अशी वाहने कचरा झाकण्यासाठी आणि भरण्यासाठी डिझाइन केलेली नसतील आणि अशी भरलेली असतील जेणेकरून कचरा उडून जाणार नाही किंवा रस्त्यावर, पदपथांवर, वाहतूक बेटांवर, खेळाच्या मैदानावर, उद्यानात किंवा इतर सार्वजनिक ठिकाणी साचणार नाही.

५.४ सार्वजनिक उपद्रव करणे: कोणत्याही व्यक्तीने सार्वजनिक ठिकाणी स्वयंपाक, आंघोळ, थुंकने, लघवी, शौच, प्राणी/पक्ष्यांना खायला घालने किंवा त्यांची विष्ठा/मलमूत्र, भांडी किंवा इतर कोणतीही वस्तू धुने करू नये किंवा कोणत्याही प्रकारची साठवणूक सार्वजनिक ठिकाणी ठेवू नये, विशेष करून यापैकी कोणत्याही उद्देशासाठी प्रदान केलेल्या सार्वजनिक सुविधा किंवा सोयी वगळता.

५.५ स्वच्छ आंगण / पाणवठे (उघडे नाले, गटार, तलाव, तळे इत्यादी) / दुकान परिसर सुनिश्चित करणे: प्रत्येक व्यक्तीने सुनिश्चितकरावे की, त्याच्या मालकीच्या किंवा ताब्यात असलेल्या कोणत्याही जागेच्या समोर किंवा अगदी त्याच्या जवळील सार्वजनिक ठिकाणे, जसे की पादचारी रस्ता व उघडे नाले, गटार आणि कर्ब क्षेत्र, हे कोणत्याही प्रकारच्या कचऱ्यापासून, मग तो ठोस स्वरूपात असो की द्रव स्वरूपात, किंवा कोणत्याही प्रकारच्या प्रदूषित पदार्थांपासून मुक्त असावीत."

प्रकरण-४ (महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याचे विलगीकरण आणि महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याची साठवणूक आणि वितरण)

६. महानगरपालिकेच्या घनकचऱ्याचे विलगीकरण

६.१ कचऱ्याचे वेगवेगळ्या विशिष्ट गटांमध्ये विलगीकरण करणे: महापालिका घनकचरा निर्माण करणाऱ्या प्रत्येकाने निर्मितीच्या स्त्रोतावर कचरा खालील श्रेणींमध्ये लागू असल्यास वेगळे करावे आणि बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने वेळोवेळी दिलेल्या निर्देशांनुसार अधिकृत कचरा वेचकांना किंवा कचरा गोळा करणाऱ्यांना सुपूर्द करण्यासाठी किंवा वितरित करण्यासाठी अधिकृत स्टोरेज बिन, खाजगी/सार्वजनिक डब्यांमध्ये विलगीकृत साठवणुकीसाठी न मिसळता स्वतंत्र पणे साठवेल.

६.१.१ जैव-विघटनशील (ओला) कचरा,

६.१.२ निर्दिष्ट घरगुती घातक कचरा,

६.१.३ पूर्व-उपचार केलेला जैव-वैद्यकीय कचरा (लागू असलेल्या नियमांनुसार),

६.१.४ सी अँड डी (बांधकाम व पाडकाम)कचरा,

६.१.५ वृक्ष आणि वनस्पतींच्या छाटणीसह मोठ्या प्रमाणात बाग व फलोद्यातील कचरा,

६.१.६ इतर सर्व अजैवविघटनक्षम (सुक्या) कचरा ज्यामध्ये पुनर्वापरयोग्य तसेच पुनर्नवीनीकरण न होणारा कचरा समाविष्ट आहे,

६.१.७ पुनर्वापर करण्यायोग्य आणि पुनर्वापर न करता येणारा कचरा यासह इतर सर्व अजैवविघटनशील (सुका) कचरा. नॅपकिन्स, डायपर, टॅम्पन्स इत्यादी स्वच्छता कचरा उत्पादकांनी किंवा ब्रँडमालकांनी दिलेल्या पाउच मध्ये किंवा अधिकारी / प्राधिकरणाने दिलेल्या निर्देशानुसार योग्य रॅपरमध्ये सुरक्षितपणे गुंडाळला पाहिजे आणि वेगळा साठवला पाहिजे किंवा सुपूर्द करणे.

६.१.८ बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने वेळोवेळी अधिसूचित केलेल्या सूचनांनुसार मोठ्या प्रमाणावर कचरा निर्माण करणाऱ्या (BWG) सर्व निर्मात्यांनी त्यांच्या परिसरात कचरा व्यवस्थापन करावे.

सदर नियम अमलात आल्यानंतर, मोठ्या प्रमाणातील कचरा निर्माण करणारे (BWG) मसुदा घनकचरा व्यवस्थापन नियम, 2024 मधील संबंधित तरतुदींनुसार आपली विस्तारित BWG जबाबदारी (Extended BWG Responsibility)पूर्ण करतील व संबंधित नियमांचे त्याचे पालन करतील.

६.२ कचरा निर्माण करणाऱ्यांमध्ये जागरूकतेची पातळी तसेच कार्यरत स्थानिक संस्थेमध्ये पायाभूत सुविधांच्या उपलब्धतेचा विचार करून बृहन्मुंबई महानगरपालिका उपविधीची अंमलबजावणी करण्याकरिता वेगवेगळे टप्पे स्वतंत्रपणे अधिसूचित करू शकते.

६.३ घनकच-याचे मिश्रण किंवा गळती न होता त्याचे सोपे व सुरक्षित संकलन होण्यासाठी व घनकच-याच्या साठवणूक व वितरणासाठी वेगवेगळ्या प्रकारचे अनिवार्य रंगसंकेत व अन्य विनिर्दिष्ट बाबी बृ.म.न.पा. वेळोवेळी अधिसूचित करेल व प्रचलित नियमांचे कचरा निर्मात्यांना पालन करावे लागेल.

६.४ बृहन्मुंबई महानगरपालिका सर्व सार्वजनिक रस्ते, ठिकाणे, वसाहती, झोपडपट्ट्या, बाजारपेठा आणि पर्यटनस्थळे, बृ.म.न.पा. अंतर्गत येणारे उद्याने इत्यादी ठिकाणी दररोज किंवा ठराविक काळाने वर्षभरासाठी स्वच्छतेची व्यवस्था सुनिश्चित करू शकते आणि बृहन्मुंबई महानगरपालिका या सर्व ठिकाणांहून तसेच घरोघरी जावून किंवा जवळच्या कचराकुंडी/कंटेनर/ सोयीपासून कचरा गोळा करेल आणि तो बंद वाहनांमध्ये अंतिम विल्हेवाटीच्या ठिकाणी नेईल.

६.५ बृहन्मुंबई महानगरपालिका स्वतःचे/बाहेरचे/कंत्राटी स्वच्छता कर्मचारी आणि वाहने दैनंदिन स्वच्छता आणि घनकचरा व्यवस्थापनाच्या कामांकरिता सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने शहरी संस्था म्हणून आपला परिसर स्वच्छ ठेवण्याकरिता वापरू शकते.

६.६ शहराच्या स्वच्छता व्यवस्थेचे व्यवस्थापन करण्यासाठी, बृहन्मुंबई महानगरपालिका प्रत्येक प्रशासकीय विभागात एक विभाग कार्यालय (तक्रार केंद्र) स्थापन करेल/ तक्रार किंवा सूचना नोंदवण्यासाठी एक सामान्य डिजिटल प्लॅटफॉर्म किंवा सुविधा, कचरापेटी/कंटेनर, सार्वजनिक शौचालये/मुता-या, प्रक्रिया युनिटमध्ये कचरा वाहून नेण्यासाठी ट्रान्सफर स्टेशन, अंतिम विल्हेवाटीसाठी लँडफिल इत्यादी योग्य ठिकाणी आवश्यकते नुसार स्थापित करेल.

६.७ घरे, इमारती व अंगणातून कचरा गोळा करण्यासाठी प्रत्येक परिसरात एक वेळ निश्चित केली जाईल. कोणत्याही विशेष स्वच्छतेच्या उद्देशाने निश्चित केलेल्या वेळेचे पालन बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने सुनिश्चित करावे. कचरा गोळा करण्या-या वाहनावर घंटा/हॉर्न/ घोषणा बसवावी /कचरा कामगाराने वाजवावी जेणे करून रहिवाशांना कचरा गोळा केला जात आहे याची जाणीव होईल.

७. नागरी घनकचऱ्याची साठवणूक आणि वितरण

७.१. उपविधींमधील तरतुदीं व्यतिरिक्त, सर्व कचरा निर्माण करणा-यांनी बृहन्मुंबई महानगरपालिका, केंद्र आणि राज्य शासनाच्या नियम आणि विनियमांनुसार, लागू असलेल्या पद्धतीने घनकचरा साठवण्यास जबाबदार असतील.

७.२ जैव-विघटनशील कचरा: विलग केलेला जैव-विघटनशील नागरी घनकचरा (अनुसूची II एसडब्ल्यूएम नियम २०१६ मधील स्पष्ट यादीनुसार) जर निर्मात्याद्वारे कंपोस्ट केला नसेल तर, त्यांनी त्यांच्या आवारात साठवण करावे आणि तो महानगरपालिका कर्मचारी/वाहन/कचरा वेचक/कचरा संकलक किंवा वेळोवेळी सूचित केल्यानुसार मोठ्या प्रमाणात जैव-विघटनशील कचऱ्याच्या विशिष्ट व्यावसायिक निर्मात्यासाठी प्रदान केलेल्या जैव-विघटनशील कचरा संकलन वाहनाकडे पोहोचवला जाईल याची खात्री करावी.

७.३ सर्व निर्मात्यांद्वारे कंपोस्टिंग: कचऱ्याची वाहतूक कमी करण्यासाठी जैवविघटनशील कचऱ्याचे स्थानिक कंपोस्टिंग करण्यास प्रोत्साहन दिले पाहिजे.

७.४ निर्दिष्ट घरगुती घातक कचरा: (अनुसूची III मध्ये सूचीबद्ध केल्याप्रमाणे) प्रत्येक कचरा निर्माण करणा-याने वेगळी साठवण करुन बृ.म.न.पा. द्वारे किंवा महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने (यापुढे "म.प्र.नि.मं." म्हणून संदर्भित) कचरा संकलन करण्यासाठी अधिकृत केलेल्या इतर कोणत्याही एजन्सीद्वारे वेळोवेळी पुरविलेल्या संकलन वाहनाकडे वितरण करावे किंवा महाराष्ट्र शासन किंवा म.प्र.नि.मं.ने निर्देशित केलेल्या अशा कच-याचे संकलन करुन विल्हेवाटीकरिता रचना केलेल्या केंद्रावर वितरण करावे.

७.५ प्रक्रिया न केलेला जैव-वैद्यकीयकचरा: (अनुसूची IV मध्ये सूचीबद्ध केल्याप्रमाणे) प्रत्येक कचरा निर्माण करणा-याने विशिष्ट प्रकारच्या झाकलेल्या भांड्यांमध्ये कचरा संकलन व साठवण करुन बृ.म.न.पा. द्वारे किंवा म.प्र.नि.मं.ने अधिकृत केलेल्या इतर कोणत्याही एजन्सीद्वारे वेळोवेळी पुरविलेल्या संकलन वाहनाकडे वितरण करावे किंवा जैव-वैद्यकीय कचरा (व्यवस्थापन आणि हाताळणी) नियम, २०१६ नुसार म.प्र.नि.मं.ने निर्देशित केलेल्या अशा कच-याचे संकलन करुन विल्हेवाटीकरिता रचना केलेल्या केंद्रावर वितरण करावे.

७.६ इतर सर्व अजैव-विघटनशील ("सुका") कचरा – पुनर्वापरयोग्य आणि अपुनर्वापरयोग्य दोन्ही – प्रत्येक कचरा निर्माण करणा-याने साठवण करुन बृ.म.न.पा.ने किंवा त्याच्या अभिकर्त्याने अशा कच-याचे संकलन करण्याकरिता वेळोवेळी सुचित केलेल्या अशा जागी व अशा वेळी पुरविलेल्या सुका कचरा संकलन वाहनाकडे वितरण करावे.

७.७ बांधकाम व पाडकाम कचरा (सी अँड डी कचरा): वितरण आणि संकलनासाठी सोयीस्कर ठिकाणी बृ.म.न.पा.ने किंवा त्याच्या अभिकर्त्याने वेळोवेळी सुचित केलेल्या अशा जागी सर्व निर्माते विलगीकृत सी अँड डी कचरा साठवतील. लहान निर्माते (घरगुती पातळी) बृ.म.न.पा.च्या स्थानिक हेल्प-लाइनशी संपर्क साधून बृ.म.न.पा.ने दिलेल्या निर्देशानुसार सी अँड डी कचरा वेगळे करण्याची जबाबदारी घेतील किंवा वॉर्ड ऑफिस किंवा एजंटशी संपर्क साधून "डेब्रिस ऑन कॉल" योजनेचा लाभ घेतील जे नंतर त्या निर्मात्याने आवश्यक शुल्क भरून असा विलग केलेला सी अँड डी कचरा उचलण्यासाठी वाहन पाठवतील आणि हा कचरा प्रक्रिया केंद्रात पोहोचवतील. बृ.म.न.पा.च्या स्थानिक हेल्प-लाइन/ "डेब्रिस ऑन कॉल" योजनेची माहिती बृ.म.न.पा.च्या कार्यालयांमध्ये आणि त्यांच्या वेबसाइटवर उपलब्ध असेल.

७.८ मोठ्या प्रमाणात बागायती आणि फलोत्पादन कचरा: मिश्रण न करता आणि उगमस्थानी कंपोस्ट करुन ठेवावे. बृ.म.न.पा. झाडांची छाटणी आणि साठवणूक आणि झाडांच्या छाटणीसह विलगीकरण केलेल्या बागायती आणि फलोत्पादन कचरा त्यांच्या सुविधेपर्यंत वाहतूक करण्याकरिता वेळोवेळी सुचित करुन योग्य शुल्क आकारेल आणि सूचना/मार्गदर्शक सूचना देखील सूचित करेल.

७.९ कचरा जाळणे: रस्त्याच्या कडेला किंवा कोणत्याही खाजगी किंवा सार्वजनिक मालमत्तेवर कोणत्याही प्रकारचा घनकचरा जाळून त्याची विल्हेवाट लावण्यास मनाई आहे.

प्रकरण-५ (उत्पादक, बृहन्मुंबई महानगरपालिका, प्रतिनिधी आणि ठेकेदार यांची जबाबदारी आणि कर्तव्ये)

८. बृहन्मुंबई महापालिकेने नियुक्त केलेले सर्व ठेकेदार/प्रतिनिधी:

या उपविधींच्या तरतुदींचे पालन करतील;

८.१ त्यांचे कर्मचारी/प्रतिनिधी या उपविधींच्या तरतुदींचे पालन करतील हे निश्चित करतील.

८.२ निर्मात्यांची जबाबदारी आणि कर्तव्ये

९. प्रत्येक निर्माता येथे विहित केल्या प्रमाणे:

९.१ सर्व कचरा स्त्रोतावरच म्हणजेच कचरा तयार होणाऱ्या ठिकाणी, बृ.म.न.पा. द्वारा या उपविधींच्या नियम ६ मध्ये निर्धारित केलेल्या पद्धतीनुसार वेगळा करतील;

९.२ जो कचरा जनकाच्या स्थळी तयार झाला आहे, असा सर्व अनुमत कचरा जो स्त्रोतावर वेगळा करतील, तो एकत्रित करतील किंवा एकत्रित होईल याची व्यवस्था करतील;

९.३ प्रत्येक श्रेणीतील विलगीकरण केलेल्या कचऱ्यासाठी, निर्मात्याच्या आवारात, मान्यताप्राप्त विशिष्टतेचे वेगळे पात्रे, समुदाय कचरा पात्रे किंवा कचरा पेटी इत्यादी देतील आणि त्या परिसरात ठेवतील;

९.४ विलगीकरण केलेल्या कचऱ्याची साठवणूक करतील आणि जेथे आवश्यक असेल तेथे त्याचे लेबल लावतील.**;**

९.५ विलगीकरण केलेला कचरा कधीही मिसळला जाणार नाही आणि तो बृ.म.न.पा./अधिकृत प्रतिनिधीला बृ.म.न.पा. ने विहित केलेल्या पद्धतीने पाठविला जाईल याची खात्री करतील;

९.६ घनकचरा साठवण्यासाठी वापरले जाणारे पात्र सार्वजनिक रस्ते/सर्वसाधारण रस्ते/पायवाट आणि लोकांना दिसणार नाहीत, तसेच ते उंदीर, पक्षी इत्यादीने विखुरले जाऊ नयेत याची खात्री करतील;

९.७ ओला कचरा निर्मात्याच्या स्रोताजवळ किंवा त्याच्या जवळच प्रक्रिया करण्याची जबाबदारी घेतील किंवा बृ.म.न.पा. द्वारा निर्धारित किंवा उपविधींच्या अनुशंगाने त्याची प्रक्रिया सुनिश्चित करणे;

९.८ अनुसूची पाच नुसार बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने निर्देशित केल्यानुसार आणि पद्धतीने अधिसूचित वापरकर्ता शुल्क भरतील;

९.९ कोणत्याही प्रकारे घन/ओला कचरा जाळल्यास, कचरा टाकल्यास, फेकल्यास, पुरल्यास किंवा कोणताही घन/ओला कचरा त्यांच्या मालमत्तेजवळील रस्त्यावर किंवा सार्वजनिक ठिकाणी साचू दिल्यास किंवा रस्त्यावर आणि/किंवा पावसाच्या पाण्याच्या गटारांमध्ये किंवा जलकुंभांमध्ये साचू दिल्यास किंवा थांबू दिल्यास किंवा वाहून गेल्यास दंड भरण्यास जबाबदार राहतील**;**

९.१० कोणत्याही सार्वजनिक किंवा खाजगी ठिकाणी विशेष कार्यक्रम, सण, प्रसंगी इत्यादी दरम्यान निर्माण होणाऱ्या कचा-याची (सण, राजकीय कार्यक्रम, रॅली, सामाजिक सभा, व्यक्तिगत कार्यक्रम, क्रीडा कार्यक्रम इत्यादी) योग्य पद्धतीने

वर्गीकरण, साठवण आणि या उपविधींच्या नियमानुसार किंवा आयुक्तांकडून वेळोवेळी अधिसूचित केलेल्या पद्धतीनुसार वितरण करतील;

९.११ ५० पेक्षा जास्त लोकांचा कार्यक्रम किंवा सभा कोणत्याही परवाना नसलेल्या ठिकाणी किंवा सार्वजनिक ठिकाणी आयोजित करताना आयोजक किमान तीन कार्यदिवस आधी बृ.म.न.पा.ला माहिती देतील. त्यानंतर, कार्यक्रमाच्या समाप्तीच्या २४ तासात कचऱ्याचे वर्गीकरण आणि संकलन करतील आणि बृ.म.न.पा.ला त्यावर निर्धारित वापर शुल्क भरण्याची जबाबदारी घेऊन त्या कचऱ्याचा हस्तांतरण करतील;

९.१२ मोठ्या प्रमाणात कचरा निर्माण (Bulk Waste Generator) करणा-यांनी परिसरात शक्य तितक्या प्रमाणात ओल्या कचऱ्यावर (जैव-विघटनशील कचरा) प्रक्रिया करतील आणि प्रक्रिया केल्या उत्पादनांचा, म्हणजेच कंपोस्ट किंवा बायोगॅस इत्यादींचा पुनर्वापर करण्याची प्रणाली विकसित करतील;

९.१३ गेटेड कम्युनिटी निवासीय/व्यावसायिक (जसे की हाऊसिंग सोसायटी, व्यावसायिक कॉम्प्लेक्स) या बाबतीत, संबंधित व्यवस्थापन समिती/कार्यालयीन पदाधिकारी "कचरा निर्माण करणार्यांच्या जबाबदाऱ्या आणि कर्तव्ये" ९.१ ते ९.१२ पर्यंत पार पाडण्याची खात्री करण्यास जबाबदार असतील..

१०. काही विशिष्ट श्रेणी/ परिस्थितीं मध्ये बृ.म.न.पा. आणि / किंवा कचरा निर्माण करणाऱ्यांच्या जबाबदाऱ्या

१०.१ कचरा निर्माण करणाऱ्याला अनुसूची पाच नुसार वापरकर्ता शुल्क भरावे लागेल आणि बृ.म.न.पा. उपविधींचे पालन करावे लागेल. सर्व कचरा निर्माण करणाऱ्यांवर अनुसूची एक नुसार दंड आकारण्याचा अधिकार बृ.म.न.पा. राखून ठेवत;

१०.२ विक्रेते/फेरीवाले यांचा कचरा: सर्व विक्रेते/फेरीवाले यांनी त्यांच्या विक्रीच्या ठिकाणी जैव-अविघटनीय व अन्य कचरा वेगळ्या कंटेनर/कचरापेटीत साठव. या विक्री क्रियाकलापातून निर्माण होणाऱ्या कचर्याच्या वेगळ्या साठवणुकीसाठी ही व्यवस्था असेल. कचरा निर्माते/विक्रेत्याने हा कचरा योग्य प्रकारे वर्गीकृत करून बृ.म.न.पा.च्या संकलन वाहनाला किंवा जवळील निर्दिष्ट सामुदायिक कचरापेटीत सुपूर्द करणे बंधनकारक असेल. असे न केल्यास दंड सुचीनुसार दंड आकारला जाईल. प्रत्येक विक्रेता/फेरीवाला आपले अंगण स्वच्छ राखण्यास जबाबदार असेल;

१०.३ घर-गल्ली/सेवा गल्ली: गल्ल्यांमध्ये असलेल्या कोणत्याही जागेचे मालक/भाडेकरू यांनी गल्लीत कचरा टाकला जाऊ नये किंवा साचू नये याची खात्री करणे आवश्यक आहे. त्यांनी निर्माण होणारा घन/ओला कचरा योग्य प्रकारे वेगळा करून तो बृ.म.न.पा. च्या कचरा संकलन वाहनाला सुपूर्द करतील. हे वाहन बृ.म.न.पा. कडून निश्चित केलेल्या ठिकाणी आणि अधिकृत व्यक्तीने अधिसूचित केलेल्या वेळेनुसार उपलब्ध करून दिले जाईल;

१०.४ पाळीव प्राण्यांमुळे होणारा कचरा: कोणत्याही पाळीव प्राण्याच्या मालकाची जबाबदारी असेल की, रस्त्यावर किंवा सार्वजनिक ठिकाणी त्यांच्या प्राण्यांमुळे झालेली घाण किंवा कचरा त्वरित साफ करतील. तसेच, त्यांनी हा कचरा योग्य प्रकारे स्वतःच्या सांडपाणी व्यवस्थेत किंवा इतर स्वच्छता प्रणालीद्वारे विल्हेवाट लावावी जेणेकरून सार्वजनिक स्वच्छता राखली जाईल;

१०.५ सार्वजनिक मेळावे आणि कार्यक्रम: कोणत्याही कारणास्तव सार्वजनिक ठिकाणी आयोजित करण्यात येणारे मेळावे आणि कार्यक्रम (उदा. मिरवणुका, प्रदर्शने, सर्कस, जत्रा, राजकीय रॅली, व्यावसायिक, धार्मिक, सामाजिक-सांस्कृतिक कार्यक्रम, आंदोलने, निदर्शने इ.) जिथे पोलीस आणि/किंवा बृ.म.न.पा.ची परवानगी आवश्यक असेल, तेथे

आयोजकाची जबाबदारी असेल की कार्यक्रमानंतर संबंधित क्षेत्र तसेच संलग्न बृ.म.न.पा.परिसराची त्वरित स्वच्छता सुनिश्चित करतील;

१०.६ परत-फेड योग्य स्वच्छता ठेव: कार्यक्रमाच्या आयोजकाने बृ.म.न.पा.द्वारे निश्चित केलेल्या रक्कमेप्रमाणे संबंधित कार्यालयात कार्यक्रमाच्या कालावधीसाठी आवश्यक ठेव भरावी. ही ठेव रक्कम कार्यक्रम पूर्ण झाल्यानंतर आणि संबंधित सार्वजनिक जागा स्वच्छ स्थितीत परत आणल्याची सूचना दिल्यानंतर परत करण्यात येईल, तसेच कार्यक्रमामुळे निर्माण झालेला कचरा संकलित करून अधिकृतरित्या निर्दिष्ट ठिकाणी वाहून नेण्यात आला आहे याची खात्री झाल्यानंतरच परत मिळेल. ही ठेव रक्कम केवळ सार्वजनिक ठिकाणाच्या स्वच्छतेसाठी असेल आणि कोणत्याही मालमत्तेच्या नुकसान भरपाईसाठी नसेल. ही तरतूद बृ.म.न.पा.च्या उद्यानांच्या बाहेर, म्हणजेच रस्ते/गल्ली यासारख्या ठिकाणी आयोजित विविध कार्यक्रमांनाही लागू असेल. जर आयोजकांना बृ.म.न.पा.कडून स्वच्छता, कचरा संकलन आणि वाहतुकीच्या सेवांचा लाभ घ्यायचा असेल, तर ते कार्यक्रमाच्या आधी बृ.म.न.पा.च्या संबंधित कार्यालयात अर्ज करून यासाठी निर्धारित शुल्क भरतील;

१०.७ खाजगी मालमत्तेवरील कचरापात्रे: प्रत्येक खाजगी मालमत्तेच्या मालकाने किंवा रहिवाशाने अधिकृत कचरापात्रे त्यांच्या खाजगी परिसरात ठेवतील, परंतु ती सार्वजनिक रस्ते, फुटपाथ यांवर अडथळा निर्माण करणार नाहीत किंवा प्राण्यांना सहज प्रवेशयोग्य राहणार नाहीत याची खात्री करतील;

१०.८ सर्व वाहने जी घनकचरा व्यवस्थापन विभागाशी संबंधित सेवांसाठी वापरण्यात येतात, त्यांना अधिकृत वाहन ट्रॅकिंग प्रणाली बसवणे अनिवार्य असेल, मग ती वाहने बृ.म.न.पा., कंत्राटदार किंवा एजन्सी यांच्या मालकीची असोत. तसेच, भविष्यातील निरीक्षण प्रणालींसोबत सुसंगतता सुनिश्चित करणे आवश्यक असेल;

१०.९ इतर सार्वजनिक ठिकाणे: सरकार, निमसरकारी संस्था आणि वैधानिक संस्था यांनी त्यांच्या मालकीच्या किंवा ताब्यातील सार्वजनिक परिसरात या उपविधींची अंमलबजावणी सुनिश्चित करणे बंधनकारक असेल.

प्रकरण-६ (घनकचरा)

११. घनकचऱ्याचे व्यवस्थापन

११.१ व्याख्या: या उपविधीमध्ये वापरलेले पण परिभाषित न केलेले शब्द आणि संज्ञा, घनकचरा (व्यवस्थापन) नियम, २०१६ मध्ये परिभाषित असल्यास, त्यांना संबंधित अधिविधींमध्ये दिलेल्या अर्थानुसारच मानले जातील.

११.२ कचरा निर्माता हे करतील:

११.३.१ त्यांनी निर्माण केलेला कचरा वेगवेगळ्या श्रेणी मध्ये विलगीकृत करून योग्य डब्यांमध्ये साठवतील, जसे की जैव-विघटनशील, अजैव-विघटनशील, घरगुती धोकादायक कचरा आणि इतर कोणता ही कचरा. तसेच, बृ.म.न.पा. किंवा सक्षम प्राधिकरणाने वेळोवेळी दिलेल्या सूचना किंवा अधिसूचनेनुसार विलगीकृत कचरा अधिकृत कचरा संकलक किंवा कचरा वेचक यांच्याकडे सुपूर्द करतील;

११.३.२ वापरलेला सॅनिटरी कचरा जसे की डायपर, सॅनिटरी पॅड इत्यादी सुरक्षित पणे बांधतील आणि निर्माता किंवा ब्रँड मालकांनी पुरवलेले पाउच किंवा स्थानिक प्राधिकरणांनी निर्देशित केलेल्या योग्य आवरण सामग्री मध्ये गुंडाळतील. हा कचरा सुका कचरा किंवा अजैव-विघटनशील कचऱ्यासाठी असलेल्या कचरा पेटीत टाकतील;

११.३.३ स्वतःच्या परिसरात निर्माण झालेला बांधकाम व पाडकाम (C&D) कचरा वेगळा साठवतील आणि बांधकाम व पाडकाम कचरा व्यवस्थापन नियम २०१६ नुसार त्याची योग्य विल्हेवाट लावतील. तसेच,स्वतःच्या परिसरात निर्माण होणारा उद्यान आणि बागकामाचा कचरा वेगळा साठवतील आणि बृ.म.न.पा.च्या वेळोवेळी मिळणाऱ्या सूचनांनुसार त्याची विल्हेवाट लावतील;

११.४ कोणताही कचरा निर्माता स्वतः निर्माण केलेला घन कचरा, रस्त्यावर, सार्वजनिक मोकळ्या जागेत, परिसराच्या बाहेर, गटारांमध्ये किंवा जल स्रोतांमध्ये टाकणार नाही, जाळणार नाही किंवा पुरणार नाही. सर्व कचरा निर्मात्यांनी बृ.म.न.पा.च्या उपविधींमध्ये नमूद केल्या प्रमाणे घन कचरा व्यवस्थापनासाठी निश्चित केलेले शुल्क भरतील;

११.५ कोणतीही व्यक्ती बृ.म.न.पा.ला किमान तीन कार्यदिवस आधी कळविल्याशिवाय कोणत्याही परवानाधारक नसलेल्या ठिकाणी शंभरपेक्षा अधिक व्यक्तींचा कार्यक्रम किंवा सभा आयोजित करू शकणार नाहीत. तसेच, संबंधित व्यक्ती किंवा आयोजक कचऱ्याचे मूळ स्तरीय वर्गीकरण सुनिश्चित करतील आणि बृ.म.न.पा.ने निर्दिष्ट केलेल्या कचरा संकलक किंवा एजन्सीकडे तो सुपूर्द करतील;

११.६ प्रत्येक फेरीवाला आपल्या व्यवसायाच्या दरम्यान निर्माण होणाऱ्या कचऱ्यासाठी योग्य पात्रे ठेवतील, जसे की अन्नापासुन निर्माण झालेला कचरा, एकदाच वापरण्या योग्य ताटे, कप, कॅन, आवरणे, नारळाचे टरफले, उरलेले अन्न, भाजीपाला, फळे इत्यादी. तसेच, बृ.म.न.पा.ने निर्दिष्ट केलेल्या कचरा साठवण केंद्र, पात्र किंवा वाहना मध्ये हा कचरा टाकतील;

११.७ ५,००० चौरस मीटर पेक्षा जास्त क्षेत्रफळ असलेल्या सर्व गेटेड कम्युनिटीज आणि संस्थां घन कचरा व्यवस्थापन नियम २०१६ नुसार कचरा निर्मात्यांकडून स्त्रोत पातळीवर कचरा वर्गीकरण सुनिश्चित करतील. तसेच, विलगीकृत

कचऱ्याचे वेगवेगळ्या श्रेणी मध्ये संकलन सुलभ करतील आणि पुनर्वापर योग्य साहित्य अधिकृत कचरा वेचक किंवा अधिकृत पुनर्वापरकर्त्यांकडे सुपूर्द करतील. जैव-विघटनशील कचऱ्याचे प्रक्रिया, उपचार आणि विल्हेवाट शक्यतो परिसरातच कंपोस्टिंग, बायो-मीथनेशन किंवा कोणत्या ही वैज्ञानिकदृष्ट्या मान्य प्रक्रियेद्वारे करतील. उर्वरित कचरा बृ.म.न.पा.च्या निर्देशानुसार कचरा संकलक किंवा संबंधित संस्थेकडे देतील;

११.८ सर्व हॉटेल्स आणि रेस्टॉरंट्स यांनी घन कचरा व्यवस्थापन नियम २०१६ नुसार कचऱ्याचे स्त्रोत पातळीवर वर्गीकरण सुनिश्चित करतील तसेच, विल्गीकृत कचऱ्याचे वेगवेगळ्या श्रेणी मध्ये संकलन करण्याची सोय करतील आणि पुनर्वापर योग्य साहित्य अधिकृत कचरा वेचक किंवा अधिकृत पुनर्वापरकर्त्यांकडे सुपूर्द करतील. जैव-विघटनशील कचऱ्याचे प्रक्रिया, उपचार आणि विल्हेवाट शक्यतो परिसरातच कंपोस्टिंग, बायो-मीथनेशन किंवा कोणत्याही वैज्ञानिकदृष्ट्या मान्य प्रक्रियेद्वारे करतील. उर्वरित कचरा बृ.म.न.पा.च्या निर्देशानुसार कचरा संकलक किंवा संबंधित संस्थेकडे देतील.

१२. वस्तू पुनर्प्राप्ती सुविधा (एमआरएफ)

१२.१ अजैव-विघटनशील कचऱ्याचे मोठ्याप्रमाणावर उत्पादन करणाऱ्या संस्था स्वतःचे MRFs (म्हणजेच वर्गीकरण केंद्र) स्थापन करून त्यांचे व्यवस्थापन करातील किंवा बृ.म.न.पा.ने घालून दिलेल्या अटींच्या अनुषंगाने उर्वरित कचरा कचरा संकलक किंवा संबंधित संस्थेकडे सुपूर्द करतील.

१२.२ सर्व MRFs चे अधिकृत ऑपरेटर/ परिचालक खालील बाबींचे पालन करतील:

१२.२.१ MRFs विल्गीकृत सुका कचरा / अजैव-विघटनशीलकचरा स्वीकारतील;

१२.२.२ जो पर्यंत बृ.म.न.पा. उपविधींमध्ये आणि अन्य लागू विधींमध्ये नमूद असलेल्या तरतुदी, मानके आणि तपशीलांच्या अनुषंगाने कोणताही मिश्रित कचरा, जैव-विघटनशीलकचरा, ओलाकचरा, बांधकाम व पाडकाम कचरा, घरगुती/ व्यावसायिक धोकादायक कचरा इत्यादीसाठी स्वतंत्र आणि पर्याप्त सुविधांची तरतूद करून विशेष अधिसूचना देत नाही तो पर्यंत, MRFs अशा प्रकारचा कचरा स्वीकारणार नाहीत.

१२.२.३ MRFs मध्ये खालील सुविधा आणि पर्याप्त जागा असावी:

१२.२.४ संग्रहण वाहनां मधून / कचरा संकलकांकडून / एजंटांकडून सुका कचरा स्वीकारणे;

१२.२.५ वर्गीकरण, गठ्ठेबांधणे, पॅकिंग आणि आवश्यक उपकरणे तसेच सुक्या कचऱ्याच्या तात्पुरत्या साठवणुकीसाठी आवश्यक व्यवस्था;

१२.२.६ निष्क्रिय कचरा, पुनर्वापर न होणारा कचरा, पुनर्नवीनीकरण न होणारा कचरा आणि उपलब्ध सुविधांनुसार इतर श्रेणींसाठी स्वतंत्र आणि योग्य प्रकारची तात्पुरती साठवणूक व्यवस्था;

१२.२.७ निष्क्रिय, पुनर्वापर न होणारा, पुनर्नवीनीकरण न होणारा सुका कचरा तसेच उपलब्ध सुविधांनुसार इतर श्रेणींच्या कचऱ्याचे दुय्यम संकलनासाठी हस्तांतरण.

१२.२.८ MRFs मध्ये कार्यक्षम आणि सुरळीत कार्यप्रणाली सुनिश्चित करण्यासाठी तसेच अस्वच्छ परिस्थिती, सार्वजनिक त्रास किंवा कचरावेचक/ कामगारांना होणारा अडथळा टाळण्यासाठी आवश्यक सुविधा असाव्यात, त्यामध्ये खालील बाबींचा समावेशअसेल:

१२.२.८.१ पिण्यासाठी आणि हात–पाय धुण्यासाठी, पुरेसे पाणी;

१२.२.८.२ हात–पाय धुण्याची जागा/ शौचालये;

१२.२.८.३ वीज पुरवठा आणि कचऱ्याचे हाताळणीसाठी आवश्यक उपकरणे;

१२.२.८.४ साठवण कक्ष / औजारांसाठी, कपड्यांसाठी इत्यादींसाठी कपाटे;

१२.२.८.५ विहित प्रमाणे अग्निसुरक्षा उपकरणे;

१२.२.८.६ MRFs ची स्वच्छता, निर्जंतुकीकरण आणि विशेषतः घरगुती / धोकादायक कचऱ्याच्या तात्पुरत्या साठवण भागाची नियमित स्वच्छता.

१२.२.९ MRFs निर्दिष्ट केलेल्या जागेत बांधले जातील:

१२.२.१० कचरावेचक, असंघटित कचरा व्यापारी किंवा कोणत्याही MRFचे परिचालक हे सुनिश्चित करतील की सर्व पुनर्वापर योग्य कचरा पुनर्वापर प्रक्रियेत जाईल आणि केवळ निष्क्रिय, पुनर्वापर न होणारा, घरगुती/ धोकादायक आणि पुनर्वापरयोग्य नसलेला कचरा सुविधेतून नाकारला गेल्यासच त्याचे पुढील प्रक्रिया किंवा विल्हेवाटीसाठी बृ.म.न.पा.च्या सुविधेकडे हस्तांतरण केले जाईल;

(II) जैविक-वैद्यकीय कचरा

१३. जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे व्यवस्थापन

१३.१ व्याख्या: या उपविधीमध्ये वापरलेले पण परिभाषित न केलेले शब्द आणि संज्ञा, जैव वैद्यकीय कचरा (व्यवस्थापन) नियम, २०१६ मध्ये परिभाषित असल्यास, त्यांना संबंधित अधिविधींमध्ये दिलेल्या अर्थानुसारच मानले जातील.

१३.१.१ "अधिकृतता":म्हणजे बृ.म.न.पा.कडून जैव-वैद्यकीय कचऱ्याच्या निर्मिती, संकलन, स्वीकार, साठवण, वाहतूक, उपचार, प्रक्रिया, विल्हेवाट किंवा अन्य कोणत्याही प्रकारच्या हाताळणीसाठी दिलेली परवानगी, जी या विधींनुसार आणि केंद्र सरकार किंवा केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने जारी केलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार प्रदान केली जाते.

१३.१.२ "अधिकृतव्यक्ती":म्हणजे असा अधिकृत व्यक्ती किंवा संचालनकर्ता, ज्याला निर्धारित प्राधिकरणाकडून जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माण करणे, संकलन, स्वीकार, साठवण, वाहतूक, उपचार, प्रक्रिया, विल्हेवाट लावणे किंवा हाताळण्याची परवानगी दिली जाते, हे सर्व या विधींनुसार आणि केंद्र सरकार किंवा महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने जारी केलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार केले जाते.

१३.१.३ "जैव-वैद्यकीय कचरा प्रक्रिया आणि विल्हेवाट सुविधा":म्हणजे कोणतीही अशी सुविधा जिथे जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे उपचार, विल्हेवाट किंवा त्या संदर्भातील प्रक्रिया केली जाते आणि त्यात जैव-वैद्यकीय कचरा उपचार सुविधा समाविष्ट असतात.

१३.१.४ "जैव-वैद्यकीय कचरा":म्हणजे मानव किंवा प्राण्यांच्या निदान, उपचार किंवा लसीकरणा दरम्यान किंवा त्यांच्याशी संबंधित संशोधन कार्यात किंवा जैविक उत्पादन किंवा चाचणीमध्ये किंवा आरोग्य शिबिरांमध्ये निर्माण होणारा कोणताही कचरा;

१३.१.५ "जैव-वैद्यकीयकचराउपचारसुविधाकेंद्र (BWTF)":म्हणजे बृ.म.न.पा. नियुक्त जैव-वैद्यकीय कचरा उपचार सुविधा केंद्र, जी संपूर्ण किंवा कोणत्या ही विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्रात जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे संकलन, वाहतूक, साठवण, उपचार, प्रक्रिया, विल्हेवाट किंवा हाताळणी करण्यासाठी अधिकृत आहे;

१३.१.६ "निर्माता":या मध्ये सर्व व्यक्ती जे कोणत्या ही स्वरूपात जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माण करतात, संकलन करतात, प्राप्त करतात, साठवतात, वाहतूक करतात, उपचार करतात, विल्हेवाट लावतात किंवा हाताळतात यांचा समाविष्ट आहेत. यामध्ये रुग्णालये, नर्सिंग होम, क्लिनिक, औषधालये, सल्लागार, आयुर्वेद/ होमिओपॅथी/ नैसर्गिक उपचार तज्ज्ञ, फार्मसी/ फार्मासिस्ट, पशु वैद्यकीय रुग्णालय/ क्लिनिक/ महाविद्यालय/ संस्था, प्राणीगृहे, पॅथोलॉजिकल प्रयोगशाळा, रक्तपेढी, शवविच्छेदनकेंद्रे, आयुष रुग्णालये, मृतगृहे, वैद्यकीय महाविद्यालये, न्याय वैद्यकीय प्रयोगशाळा, वैद्यकीय व प्राणी संशोधन संस्था, लसीकरण केंद्रे, वैद्यकीय/ आरोग्य/ रक्तदान/ लसीकरण शिबिरे, शाळांच्या प्राथमिक उपचारकक्ष, टॅटू दुकानें इत्यादींचा समावेश आहे.

१३.१.७ "अधिवासी":अशी व्यक्ती ज्याला निर्माता आणि/ किंवा त्याच्या परिसरावर प्रशासकीय नियंत्रण असते.

१३.१.८ "BWTF संचालक":म्हणजे अशी व्यक्तीजी BWTF (जैव-वैद्यकीय कचरा उपचार सुविधा केंद्र) मालकीची आहे, ती नियंत्रित करते किंवा तिचे संचालन करते.

१३.१.९ "नियम":म्हणजे जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ जे वेळोवेळी सुधारित केले जाऊ शकतात.

१३.२ अधिवासी यांची कर्तव्ये:

१३.२.१ कोणताही अधिवासी (Occupier) जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माण करणारी कोणती ही क्रिया तब पर्यंत करू शकणार नाही, जो पर्यंत निर्माणकर्ता (Generator) जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माणकर्ता म्हणून बृ.म.न.पा.कडे अधिकृतपणे नोंदणीकृत झालेला नसे;

१३.२.२ अधिवासी जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे हाताळणी मानवाच्या आरोग्यावर किंवा पर्यावरणावर कोणताही प्रतिकूल परिणाम होणार नाही याची खात्री करण्यासाठी आवश्यक ती सर्व पावले उचलेल आणि जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ (Bio-medical Waste Management Rules, २०१६)च्या अनुषंगाने कार्यवाही करेल;

१३.३ उपविधी लागू झाल्यानंतर, जो पर्यंत या प्रकरणानुसार निर्मात्याची नोंदणी झालेली नसेल तो पर्यन्त बृ.म.न.पा. निर्माणकर्त्याला बृ.म.न.पा. अधिनियम १८८८ अंतर्गत कोणताही परवाना देणार नाही किंवा त्याचे नूतनीकरण करणार नाही.

१३.४ निर्माणकर्त्याची जबाबदारी:

प्रत्येक निर्माणकर्त्यानी हे करावे:

१३.४.१ विहित केलेल्या तपशीलांसह कचरा व्यवस्थापन योजना तयार करतील;

१३.४.२ BWTF (Bio-medical Waste Treatment Facility) ऑपरेटर आणि बृ.म.न.पा.कडे जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माणकर्ता म्हणून नोंदणी करतील;

१३.४.३ बृ.म.न.पा. किंवा त्यांच्या द्वारे नियुक्त केलेल्या BWTF साठी ठरवलेले शुल्क अदा करतील;

१३.४.३.१ बृ.म.न.पा.कडे जैव-वैद्यकीय कचरा निर्माणकर्ता म्हणून नोंदणीसाठी शुल्क भारतील, ज्यामध्ये BWTF ऑपरेटरद्वारे जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे संकलन व प्रक्रिया शुल्काच्या अनामतरकमेचा समावेश असू शकतो;

१३.४.३.२ BWTF ऑपरेटरद्वारे जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे संकलन व उपचार;

१३.४.४ निर्माण बिंदूवर तात्पुरत्या साठवणुकीसाठी आयुक्तांनी निर्दिष्ट केलेली पात्रे (नॉन-क्लोरिनेटेड पिशव्या यासह) कोणत्याही अधिकृत व्यक्तीकडून, तसेच BWTF ऑपरेटरकडून खरेदी करतील;

१३.४.५ निर्देशित वेळ, स्थळ आणि पद्धतीनुसार जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे वर्गीकरण, साठवण, पूर्व-प्रक्रियाकरून BWTF ऑपरेटरकडे सुपूर्द करती;

१३.४.६ इतर सर्व प्रकारच्या कचऱ्याचे वर्गीकरण, साठवण, हस्तांतरण आणि विल्हेवाट संबंधित कचरा व्यवस्थापन नियम आणि उपविधीनुसार करतील;

१३.४.७ BWTF ऑपरेटर जैव-वैद्यकीय कचऱ्याच्या संकलनाच्या कोणत्याही अपयशाबद्दल बृ.म.न.पा.कडे अहवाल सादर करतील;

१३.४.८ निर्माणकरते प्रतिदिन निर्माण केलेल्या, सुपूर्द केलेल्या, प्रक्रिया केलेल्या आणि विल्हेवाट लावलेल्या जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचा रेकॉर्ड ठेवती;

१३.४.९ जैव-वैद्यकीय कचऱ्याशी संबंधित कोणत्याही आपत्ती किंवा अपघातास तोंड देण्यासाठी आवश्यकती खबरदारी घेतील;

१३.४.१० जैव-वैद्यकीय कचऱ्याशी संपर्क येणाऱ्या सर्व कर्मचाऱ्यांचे योग्य प्रशिक्षण, लसीकरण आणि वार्षिक आरोग्य तपासणी करून त्याचा अहवाल बृ.म.न.पा.कडे सादर करती;

१३.४.११ या संदर्भात विहित केलेल्या सर्व मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार कर्मचाऱ्यांना त्यांच्या सुरक्षेसाठी आवश्यक वैयक्तिक संरक्षक उपकरणे (Personal Protective Equipment - PPE) पुरवती;

१३.४.१२ जैव-वैद्यकीय कचऱ्याच्या पिशव्यांवर किंवा पात्रांवर बारकोड प्रणाली स्थापित करतील;

१३.४.१३ जैव-वैद्यकीय कचरा किंवा इतर हॉस्पिटल कचरा कोणत्याही अनधिकृत व्यक्तीकडे सुपूर्द केला जाणार नाही याची खात्री करती;

१३.२.१४ MPCB (Maharashtra Pollution Control Board) कडे सादर केलेल्या वार्षिक अहवालाची प्रत बृ.म.न.पा.कडे जमा करतील.

१३.५ BWTF ऑपरेटरच्या जबाबदाऱ्या:

BWTF ऑपरेटर यांनी हे करावे:

१३.६.१ जल (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९७४, वायू (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९८१, पर्यावरण प्रभाव मूल्यांकन अधिसूचना, २०२० आणि इतर लागू कायद्यांनुसार आवश्यक सर्व परवानग्या मिळवूनच कार्य सुरू करतील;

१३.६.२ बृ.म.न.पा. ने नमूद केले नसल्यास, सार्वजनिक सुट्टीच्या दिवशीही खालील आस्थापना/ ठिकाणांहून जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे संकलन करतील:

१३.६.२.१ बृ.न.पा.कडे जैव-वैद्यकीय कचऱ्याच्या विल्हेवाटीसाठी नोंदणीकृत प्रत्येक निर्मात्याकडून;

१३.६.२.२ बृ.न.पा.ने वेळोवेळी निर्दिष्ट केलेल्या प्रत्येक संकलन केंद्रावरून, ज्या मध्ये MRF, कचरा व्यवस्थापन सुविधा, दुय्यम साठवण/ संकलनकेंद्र इत्यादींचा समावेशआहे.

१३.६.२.३ आवश्यकअसल्यास घरगुती स्त्रोतांकडून;

१३.६.२.४ GPS किंवा तत्सम तंत्रज्ञान युक्त ट्रॅकिंग उपकरणे असलेल्या वाहनांचा वापरकरतील;

१३.६.३ कोणत्याही निर्मात्याकडून वर्गीकृत नसलेला जैव-वैद्यकीय कचरा संकलित करणार नाही;

१३.६.४ गोळा केलेल्या, वाहतूक केलेल्या, प्रक्रिया केलेल्या, विल्हेवाट लावलेल्या आणि अन्यथा हाताळलेल्या जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचा दैनिक अहवाल ठेवतील आणि कोणत्याही निर्मात्याने कचरा योग्य प्रकारे वर्गीकृत न केल्यास किंवा कोणत्याही अनधिकृत व्यक्तीद्वारे जैव-वैद्यकीय कचऱ्याची हाताळणी आढळल्यास त्याचा साप्ताहिक अहवाल बृ.म.न.पा.ला देतील;

१३.६.५ जैव-वैद्यकीय कचरा हाताळणाऱ्या सर्व कर्मचाऱ्यांचे योग्य प्रशिक्षण, लसीकरण आणि तिमाही आरोग्य तपासणी करतील;

१३.६.६ जैव-वैद्यकीय कचरा हाताळणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना आवश्यक वैयक्तिक संरक्षकउपकरणे (PPE) पुरवतील;

१३.६.७ उपचारित जैव-वैद्यकीय कचरा किंवा उपचारित-पुनर्वापर करण्यायोग्य कचरा विकणार नाही किंवा वितरित करणार नाही, केवळ महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (MPCB) किंवा अन्य अधिकृत संस्थेने परवानगी दिलेल्या पुनर्वापर, प्रक्रिया किंवा विल्हेवाटीच्या सुविधेस पुरवतील;

१३.६.८ जळाऊ राख (incineration ash) किंवा जैव-वैद्यकीय कचऱ्यावर प्रक्रिया केल्यानंतर तयार झालेल्या इतर अवशेषांची हाताळणी किंवा विल्हेवाट जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ आणि केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (CPCB) किंवा अन्य प्राधिकरणाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसारच करतील;

१३.६.९ अधिवासिंना (occupiers) /निर्मात्यांना (Generators) अनक्लोरीनेटेड प्लास्टिक-रंगीत पिशव्या आवश्यक असल्यास शुल्क आकारून पुरवतील;

१३.६.१० जैव-वैद्यकीय कचऱ्याच्या हाताळणीसाठी बारकोडिंग आणि जीपीएस प्रणाली लागू करतील;

१३.६.११ प्रत्येक नोंदणीकृत निर्मात्याची (Generator) संपूर्ण नोंदी ठेवतील, ज्यामध्ये नोंदणी तपशील, जैव-वैद्यकीय कचऱ्याच्या विल्हेवाटीची वारंवारीता, निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याचे प्रमाण इ. यांचा समावेश असेल;

१३.६.१२ महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाला (MPCB) सादर केलेल्या सर्व अहवालांची तसेच बृ.म.न.पा. मा. आयुक्तयांनी वेळोवेळी निर्देशित केलेली इतर कागदपत्रांची प्रत बृ.म.न.पा.ला. सादर करतील;

१३.६.१३ या उपविधिनुसार आणि पर्यावरण संरक्षण अधिविधींनुसार बृ.म.न.पा.च्या अधिकृत अधिकाऱ्याला BWTF ची किंवा बायो-मेडिकल कचऱ्याच्या हाताळणी साठी वापरल्या जाणाऱ्या कोणत्याही उपकरणे, वाहने, कर्मचारी किंवा जागेची तपासणी करण्यास संमतीदेतील;

१३.६.१४ जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे संकलन, वाहतूक, साठवण, वर्गीकरण, उपचार, प्रक्रिया, विल्हेवाट किंवा इतर कोणत्याही हाताळणी दरम्यान घडलेल्या कोणत्याही अनुचित घटना किंवा अपघात ज्यामुळे सार्वजनिक आरोग्य, पर्यावरण किंवा मानवी आरोग्यावर संभाव्य धोका निर्माण होऊ शकतो त्याची माहिती देतील;

१३.६.१५ उपविधिचे उल्लंघन किंवा कोणताही अपघात किंवा जैव-वैद्यकीय कचऱ्याचे अनुचित संकलन, वाहतूक, साठवणूक, वर्गीकरण, प्रक्रिया, विल्हेवाट किंवा इतर कोणत्याही हाताळणीमुळे उद्भवणाऱ्या सार्वजनिक, मालमत्ता, पर्यावरण किंवा मानवी आरोग्यास झालेल्या कोणत्याही नुकसानासाठी किंवा इजा करण्यासाठी पूर्णपणे जबाबदारअसेल.

(III) ई-कचरा

१४. ई-कचऱ्याचे व्यवस्थापन

१४.१ व्याख्या: या अध्यायात उल्लेख केलेल्या शब्दांना आणि संज्ञांना बृ.म.न.पा. उपविधींमध्ये स्पष्ट केले नसल्यास, ई-कचरा (व्यवस्थापन) नियम, २०१६ मध्ये दिलेली व्याख्या ग्राह्य धरली जाईल.

१४.१.१ ई-कचऱ्याचे शून्य लँडफिलिंग म्हणजेच १००% व्यवस्थापन. या मध्ये वर्गीकरण, पुनर्वापर, कार्यक्षम संकलन, सुरक्षित हाताळणी, देखरेख आणि अधिकृत संकलन केंद्रे, विघटन युनिट्स किंवा पुनर्वापर केंद्रांकडे वाहिनी करण्याचा समावेश होतो.

१४.१.२ "अधिकृतता" म्हणजे ई-कचऱ्याच्या निर्मिती, हाताळणी, संकलन, साठवण, वाहतूक, पुनरुत्पादन, विघटन, पुनर्वापर, प्रक्रिया आणि विल्हेवाटीसाठी मंजुरी देणे;

१४.१.३ "संकलन केंद्र" म्हणजे उत्पादकाने स्वतंत्रपणे किंवा संघटनात्मकरीत्या संयुक्तरित्या स्थापित केलेले केंद्र किंवा संकलन बिंदू किंवा दोन्ही, जे इलेक्ट्रॉनिक कचऱ्याचे पुनर्वापरकर्त्यांकडे योग्य प्रकारे वाहिनीकरण करण्यासाठी संकलन करते आणि उत्पादकाला दिलेल्या विस्तारित उत्पादक जबाबदारीच्या परवानगी मध्ये नमूद केलेल्या भूमिकेची पूर्तता करते. हे केंद्र केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार सुविधा असलेले असावे, तसेच विघटनर्ता, दुरुस्तीकार किंवा पुनर्वापरकर्तायांनी स्थापित केलेले संग्रह केंद्रही यात समाविष्ट असावे, आणि जेथे सुविधा अस्तित्वात असेल तेथे संबंधित राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या परवान्याचा एक भाग असावा;

१४.१.४ "वापरयोग्य सामग्री" म्हणजे कोणतीही अशी वस्तू जी उत्पादन प्रक्रियेत सहभागी होते किंवा विद्युत व इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांच्या कार्यासाठी आवश्यक असते आणि ती अंतिम उत्पादनाचा भाग असू शकते किंवा नसू शकते. उत्पादन प्रक्रिये दरम्यान जे घटक मोठ्या प्रमाणात किंवा पूर्णतः वापरले जातात, त्यांना वापर योग्य सामग्री मानले जाईल;

१४.१.५ "ग्राहक" म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचा वापर करणारी व्यक्ती, मोठ्या प्रमाणातील ग्राहक (bulk consumers) यांना वगळून;

१४.१.६ "चॅनेलायझेशन" म्हणजे संकलन केंद्रापासून अधिकृत विघटनकर्त्यांकडे किंवा पुनर्वापरकर्त्यांकडे ई-कचऱ्याच्या हालचालीसाठी मार्ग निर्देशन करणे. फ्लुरोसंट आणि इतर पारा असलेल्या दिव्यांच्या बाबतीत, जिथे पुनर्वापरकर्ते उपलब्ध नाहीत, तिथे संकलन केंद्रातून उपचार, साठवणूक आणि विल्हेवाट सुविधा केंद्रा पर्यंत हालचालीसाठी मार्ग निर्देशन करणे;

१४.१.७ "डीलर" म्हणजे कोणताही वैयक्तिक व्यक्ती किंवा संस्था जी ई-कचरा व्यवस्थापन विधींमध्ये सूची बद्ध विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे आणि त्यांचे घटक, वापरयोग्यवस्तू, भाग किंवा सुटे उत्पादकांकडून विक्रीसाठी खरेदी किंवा प्राप्त करते;

१४.१.८ डिसमँटलर"/ "विखंडक" म्हणजे कोणतीही व्यक्ती किंवा संस्थाजी वापरलेल्या विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचे त्यांच्या घटकांमध्ये विखंडन करण्याच्या कार्यात गुंतलेली आहे आणि ज्यांच्याकडे केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या मार्गदर्शकतत्त्वांनुसार सुविधा आणि संबंधित राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून अधिकृतता आहे;

१४.१.९ "विल्हेवाट" म्हणजे कोणतीही प्रक्रिया जी पुनर्वापर, पुनर्प्राप्ती किंवा पुनर्निर्मितीकडे नेत नाही आणि ज्यामध्ये भौतिक-रासायनिक किंवा जैविक उपचार, संरक्षित लँडफिल मध्ये जाळणे यांचा समावेश होतो;

१४.१.१० "ई-कचरा" म्हणजे ग्राहक किंवा मोठ्या प्रमाणात ग्राहकांनी संपूर्ण किंवा अंशतः टाकून दिलेले विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे तसेच उत्पादन, नूतनीकरण आणि दुरुस्ती प्रक्रियेतून निर्माण झालेले अवशेष;

१४.१.११ "सुविधा" म्हणजे कोणते ही ठिकाण जिथे ई-कचऱ्याच्या संकलन, स्वीकार, साठवण, वर्गीकरण, नूतनीकरण, विघटन, पुनर्वापर, पुनर्वप्रक्रिया, उपचार आणि विल्हेवाट लावण्याशी संबंधित प्रक्रिया केली जाते;

१४.१.१२ "निर्माता" म्हणजे एखादी व्यक्ती, संस्था किंवा कंपनीजी कंपनीअधिनियम, २०१३ अंतर्गत परिभाषित आहे किंवा कारखाना अधिनियम, १९४८ नुसार कारखाना म्हणून ओळखला जातो किंवा सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग विकास अधिनियम, २००६ अंतर्गत सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग म्हणून परिभाषित आहे आणि ज्याकडे विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचे उत्पादन करण्यासाठी आवश्यक सुविधा आहेत;

१४.१.१३ "उत्पादक" म्हणजे अशी कोणतीही व्यक्तीजी विक्री तंत्रज्ञान कोणतेही असो, जसेकी डीलर, किरकोळ विक्रेता, ई-रिटेलरइत्यादी, तरीही विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचे उत्पादन व विक्री करते;

९४.९.९३.९ स्वतःच्या ब्रँड अंतर्गत विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे व त्यांचे घटक, उपभोग्य वस्तू, भाग किंवा सुटे भाग तयार करते आणि विक्रीसाठी ऑफर करते; किंवा

१४.१.१३.२ स्वतःच्या ब्रँड अंतर्गत इतर उत्पादक किंवा पुरवठादारांनी तयार केलेली संयोजित विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे व त्यांचे घटक, उपभोग्य वस्तू, भाग किंवा सुटे भाग विक्रीसाठी ऑफरकरते; किंवा

१४.१.१३.३ आयात केलेली विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे व त्यांचे घटक, उपभोग्य वस्तू, भाग किंवा सुटे भाग विक्रीसाठीऑफर करते;

१४.१.१४ "पुनर्वापरकर्ता" म्हणजे असा कोणताही व्यक्ती जो वाया गेलेल्या विद्युत आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे किंवा त्यांचे घटक पुनर्वापर आणि पुनर्प्रक्रिया करण्याच्या कार्यात गुंतलेला आहे;

१४.१.१५ निर्माताच्या जबाबदाऱ्या:

निर्माता पुढील बाबी सुनिश्चित करेल:

१४.१.१५.१ उत्पादन प्रक्रिये दरम्यान निर्माण होणाऱ्या ई-कचऱ्याचे विभाजन, वर्गीकरण, साठवणूक आणि अधिकृत संकलन केंद्रे, विघटनकर्ते किंवा पुनर्वापरकर्त्यांकडे योग्य प्रकारे वाहतूक सुनिश्चित करणे, नियम आणि उपविधींनुसार कार्यवाही करतील;

१४.१.१५.२ ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ नुसार महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून (MPCB) अधिकृतता प्राप्त करतील;

१४.१.१५.३ ई-कचऱ्याच्या साठवणूक आणि वाहतूक प्रक्रिये दरम्यान पर्यावरणाचे कोणतेही नुकसान होणार नाही याची खात्रीकरतील;

१४.१.१६ उत्पादक / विघटनकर्ता / पुनर्वापरकर्त्यांची कर्तव्ये:

१४.१.१७ उत्पादक / विघटनकर्ता / पुनर्वापरकर्त्यांनी हे करावे:

१४.३.१ ई-कचऱ्याच्या व्यवस्थापन नियम, २०१६ नुसार, ई-कचऱ्याचे वेगळेकरण, वर्गीकरण, साठवण आणि अधिकृत संकलन केंद्रे, विघटनकर्ते किंवा पुनर्प्रक्रिया करणाऱ्यांकडे वाहिनीकृत करणे सुनिश्चित करतील;

१४.३.२ बृ.म.न.पा.च्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार आणि ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ नुसार निर्माण झालेला ई-कचरा अशा प्रकारे साठवतील की तो १८० दिवसांपेक्षा जास्त काळ राहू नये. तसेच, संकलन, विक्री, हस्तांतरण आणि साठवणुकीची, नोंदवही तयार करून ती तपासणीसाठी उपलब्ध करून देतील;

१४.३.३ अनाथ उत्पादने संबंधित ई-कचऱ्याचे संकलन व अधिकृत विघटनकर्ता किंवा पुनर्वापरकर्त्याकडे योग्य प्रकारे वाहतूक करण्याची जबाबदारी सुनिश्चित करतील;

१४.३.४ जर उत्पादकाच्यावतीने संकलनाची जबाबदारी विक्रेत्याला दिली असेल, तर विक्रेते ग्राहकांना ई-कचरा टाकण्यासाठी बॉक्स, डस्ट बिन किंवा ठरवलेले क्षेत्र उपलब्ध करून देतील, किंवा परत घेण्याच्या प्रणालीद्वारे ई-कचरा संकलित करतील आणि संकलित केलेला ई-कचरा उत्पादकाने निर्दिष्ट केलेल्या संकलन केंद्र, विघटनकर्ता किंवा पुनर्प्रक्रियाकर्त्याकडे पाठवतील.

१४.१.१८ विघटनकरात्यांच्या जबाबदाऱ्या:

१४.१.१८.१ सुनिश्चित करतील की सुविधा आणि विघटन प्रक्रिया वेळोवेळी केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने निर्धारित केलेल्या मानके किंवा मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार असतील;

१४.१.१८.२ निर्माण झालेला ई-कचरा बृ.म.न.पा. आणि ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ नुसार निर्धारित पद्धतीने साठवतील, परंतु तो १८० दिवसां पेक्षा जास्त काळ ठेवू नये. तसेच, कचऱ्याच्या संकलन, विक्री, हस्तांतरण आणि साठवणुकीची नोंद वही ठेवतील आणि ती तपासणीसाठी उपलब्ध करून देतील;

१४.१.१८.३ ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ नुसार संबंधित राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून अधिकृतता प्राप्त करावी आणि ई-कचऱ्याच्या साठवणूक व वाहतुकी दरम्यान पर्यावरणाला कोणतेही नुकसान होणार नाही याची खात्री करतील;

१४.१.१८.४ विघटन प्रक्रियेमुळे आरोग्य आणि पर्यावरणावर कोणताही प्रतिकूल परिणाम होणार नाही याची खात्री करतील आणि ई-कचऱ्याचे योग्य वर्गीकरण करून अधिकृत पुनर्वापर सुविधांकडे पुनर्प्रक्रियेसाठी पाठवतील;

१४.१.१८.५ पुनर्वापर न करता येणारे किंवा पुनर्प्राप्त न करता येणारे घटक अधिकृत उपचार, साठवणूक आणि विल्हेवाट सुविधांकडे पाठवावेत आणि ई-कचरा व्यवस्थापन नियम २०१६ च्या फॉर्म-२ मध्ये संकलित, विघटित आणि अधिकृत पुनर्प्रक्रिया कर्त्याकडे पाठवलेल्या ई-कचर्याची नोंद ठेवतील तसेच ती केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ आणि संबंधित राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या तपासणीसाठी उपलब्ध करून देतील;

१४.१.१८.६ विघटन करणाऱ्याने कोणत्याही प्रकारच्या ई-कचर्यावर पुनर्प्राप्ती किंवा शुद्धिकरण प्रक्रिया करू नये, जो पर्यंत त्याला संबंधित राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून सामग्रीच्या पुनर्प्राप्ती आणि शुद्धिकरणासाठी पुनर्प्रक्रियाकर्ता म्हणून अधिकृतता प्राप्त झालेली नाही;

१४.१.१८.७ कोणत्याही विघटन करणाऱ्याने उपविधींमध्ये निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे अधिकृतता न घेता कार्य करणे हे पर्यावरणाला हानी पोहोचविणारे मानले जाईल.

१४.१.१९ पुनर्वापरकर्त्याने हे करावे:

१४.१.१९.१ सुनिश्चित करतील की सुविधा आणि पुनर्वापर प्रक्रिया वेळोवेळी सक्षम प्राधिकरणाद्वारे निर्धारित मानके किंवा मार्गदर्शक तत्त्वांनुसारअसतील;

१४.१.१९.२ निर्धारित बृ.म.न.पा. मार्गदर्शक तत्त्वे आणि ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ नुसार निर्मित ई-कचऱ्याचे संचयन १८० दिवसांच्या कालावधीत करतील. तसेच, संकलन, विक्री, हस्तांतरण आणि साठवणुकीचा रेकॉर्ड ठेवतील आणि तपासणीसाठी उपलब्ध करून देतील;

१४.१.१९.३ नियम १३ च्या उप- नियम (३) अंतर्गत प्रक्रियेनुसार संबंधित राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून अधिकृतता मिळवा;

१४.१.१९.४ ई-कचऱ्याच्या साठवण आणि वाहतुकी दरम्यान पर्यावरणाला कोणतीही हानी होऊ नये याची खात्री करतील आणि पुनर्वापर प्रक्रियांमुळे आरोग्य व पर्यावरणावर कोणताही प्रतिकूल परिणाम होणार नाही याची सुनिश्चिती करतील;

१४.१.१९.५ सर्व नोंदी बृ.म.न.पा. किंवा संबंधित प्राधिकरणाच्या तपासणीसाठी उपलब्ध करून देतील.

१४.१.१९.६ पुनर्वापर न केलेले घटक किंवा साहित्य अधिकृत उपचार, साठवण आणि विल्हेवाट सुविधा मध्ये टाकण्याची खात्री करतील आणि अधिकृतता नसताना कार्यकरणे पर्यावरणास हानी पोहोचविण्या सारखे मानले जाईल.

(IV) बांधकाम आणि पाडकाम कचरा

१५. बांधकाम व पाडकाम कचरा व्यवस्थापन (C&D कचरा)

१५.१ व्याख्या: येथे वापरलेले शब्द आणि संज्ञा जे बृ.म.न.पा. उपविधींमध्ये परिभाषित नाहीत, पण बांधकाम व पाडकाम (व्यवस्थापन) नियम, २०१६ मध्ये परिभाषित आहेत, त्यांना संबंधित अधिविधींमध्ये दिलेल्या अर्थानुसारच मानले जाईल.

१५.१.१ "बांधकाम आणि पाडकाम कचरा" म्हणजे बांधकाम, पुनर्रचना, दुरुस्ती आणि कोणत्याही नागरी संरचनेच्या पाडकामातून निर्माण होणारा इमारतीचा साहित्य, ढिगारा आणि अवशेष.

१५.१.२ "अधिकृत बांधकाम व पाडकाम (C&D) संस्था" म्हणजे बृ.म.न.पा.द्वारे अधिकृत केलेली संस्था जी ठराविक क्षेत्रात C&D कचऱ्याचे संकलन, वाहतूक आणि विल्हेवाट लावण्याचे कार्य करते.

१५.१.३ "नियोजित विल्हेवाट स्थळ/प्रक्रिया सुविधा" म्हणजे बृ.म.न.पा.द्वारे मंजूर केलेले कोणतेही ठिकाण जिथे C&D कचऱ्याची सुरक्षित विल्हेवाट लावली जाते. हे नियोजित विल्हेवाट स्थळ सार्वजनिक (बृ.म.न.पा.द्वारे व्यवस्थापित) असू शकते किंवा बृ.म.न.पा.द्वारे विशिष्ट कालावधीसाठी आणि/किंवा विशिष्ट प्रमाणात C&D कचरा ठेवण्यासाठी मंजूर केलेले खाजगी ठिकाण असू शकते.

१५.१.४ "सार्वजनिक स्थळ/प्रक्रिया सुविधा" किंवा "सार्वजनिक नियोजित विल्हेवाट स्थळ/प्रक्रिया सुविधा" म्हणजे बृ.म.न.पा.च्या मालकीच्या किंवा नियंत्रणाखालील जमीन जिथे C&D कचऱ्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी मान्यता दिली जाते. हे स्थळ बृ.म.न.पा., त्यांच्याद्वारे अधिकृत एजन्सी किंवा C&D कचरा उत्पादक यांना, येथे नमूद केलेल्या अटींच्या अधीन राहून, कचरा टाकण्यासाठी उपलब्ध असेल.

१५.१.५ "खाजगी स्थळ" म्हणजे कोणतीही खाजगी जमीन, ज्याच्या मालकाने बृ.म.न.पा.च्या मंजुरीच्या अधीन राहून C&D कचऱ्याची विल्हेवाट लावण्याची परवानगी दिली आहे.

१५.१.६ “C&D कचरा व्यवस्थापन योजना” म्हणजे एक विहित दस्तऐवज जो श्रेणी I, श्रेणी II आणि श्रेणी III C&D कचरा निर्मात्यांनी बृ.म.न.पा.कडे सादर करून मंजूर करून घ्यायचा आहे, ज्यामध्ये अपेक्षित C&D कचऱ्याचे प्रमाण, पुनर्वापर किंवा पुनर्विकसनासाठी असलेले कचऱ्याचे प्रमाण आणि नामनिर्दिष्ट विल्हेवाटीच्या ठिकाणी वाहतूक होणाऱ्या कचऱ्याचे प्रमाण यांचा समावेश असावा.

१५.१.७ "अधिकृत C&D वाहतूक एजन्सी" म्हणजे एक अधिकृत C&D संस्था किंवा अन्य कोणतीही संस्था जिला विशिष्ट स्थळी आणि निश्चित कालावधीसाठी C&D कचरा वाहतूक करण्याची परवानगी देण्यात आलेली आहे.

१५.२ "कचरा निर्माण करणाऱ्यांचे प्रकार": प्रत्येक प्रकल्प/स्थळी जिथे C&D कचरा निर्माण होऊ शकतो, त्यानुसार—

१५.२.१ श्रेणी I - सर्व खासगी किंवा सार्वजनिक संस्था ज्यांना कार्य करण्यासाठी बृ.म.न.पा.ची मंजुरी आवश्यक आहे.

१५.२.२ श्रेणी II - सर्व कंत्राटदार जे सार्वजनिक कामांसाठी बृ.म.न.पा.द्वारे नियुक्त केले गेले आहेत आणि बृ.म.न.पा.स्वत: हाती घेतलेली कामे.

१५.२.३ श्रेणी III - सर्व व्यक्ती किंवा संस्था ज्या अशा प्रकारची कामे करतात, ज्यासाठी बृ.म.न.पा.ची पूर्वपरवानगी किंवा मंजुरी आवश्यक नाही.

१५.३ सर्व कचरा निर्माण करणाऱ्यांची जबाबदारी:

१५.८.१ कोणताही C&D कचरा निर्माण झाल्यास तो बृ.म.न.पा.मान्यताप्राप्त कंटेनरमध्ये, गोणींमध्ये किंवा बृ.म.न.पा.द्वारे अनुमोदित पद्धतीने वेगळा ठेवला पाहिजे. तसेच, बृ.म.न.पा.द्वारे पुरवलेल्या सेवेचा वापर करून तो उचलण्याची व्यवस्था करावी किंवा बृ.म.न.पा.द्वारा निर्धारित वेळेत आणि पद्धतीने नामनिर्दिष्ट विल्हेवाट स्थळ किंवा ट्रान्झिट स्टेशनवर जमा करावा.

१५.८.२ सर्व C&D कचरा निर्माण करणाऱ्यांनी खालीलप्रमाणे कचऱ्याचे वर्गीकरण करून साठवणूक करावी:

१५.८.२.१ कचरा सिमेंट काँक्रीट, माती, स्टील, लाकूड आणि प्लास्टिक, वीटा आणि चुनखडी किंवा बृ.म.न.पा.द्वारे अधिसूचित इतर प्रकारांमध्ये वर्गीकृत केला जावा, जेणेकरून त्या साहित्याचा पुनर्वापर व पुनर्चक्रण सुलभ होईल.

१५.८.२.२ विभक्त केलेला कचरा योग्य संरक्षणासह परिसरात साठवला जाईल, ज्यामुळे तो अपक्षय किंवा विखुरण्यापासून सुरक्षित राहील. कचरा साठवण्याची पद्धत सार्वजनिक व्यक्तींना, पादचार्यांना किंवा आसपासच्या रहिवाशांना/स्थळांच्या रहिवाशांना गैरसोय होणार नाही, तसेच वाहतूक, सार्वजनिक मार्ग किंवा गटारांमध्ये अडथळा निर्माण होणार नाही याची काळजी घेतली जाईल.

१५.८.२.३ ज्या साहित्याचा स्थळावरच बांधकाम, भरण, रस्ते बांधणी इत्यादीसाठी पुनर्वापर करता येईल, त्या सामग्रीला इतर **C&D** कचऱ्यापासून वेगळे ठेवले जावे.

१५.७.२.४ रस्ते बांधकाम, पाण्याच्या पाइपलाइन, भूमिगत केबल्स आणि पाइपलाइन यांसारख्या उपयुक्त सेवा संबंधित **C&D** कचरा निर्माण झाल्यास, संबंधित विभाग आणि/किंवा कंत्राटदारांनी तो सार्वजनिक वावर, परिसरातील रहिवासी किंवा इतरांना अडथळा होणार नाही अशा प्रकारे साठवावा आणि आवश्यक प्रक्रियेचे पालन करून त्याची योग्य विल्हेवाट लावावी.

१५.४ विशिष्ट कचरा निर्मात्यांची जबाबदारी:

१५.९.१ सर्व श्रेणी I कचरा निर्माते C&D कचरा व्यवस्थापन योजना शुल्कासह सादर करणे बंधनकारक आहे आणि त्यानुसार कचऱ्याची विल्हेवाट लावावी लागेल. असे न केल्यास त्यांच्यावर दंड आकारला जाईल.

१५.९.२ सर्व श्रेणी II कचरा निर्माते काम सुरू करण्यापूर्वी C&D कचरा व्यवस्थापन योजना सादर करणे आवश्यक आहे आणि बृ.म.न.पा.द्वारे मंजूर केलेल्या अटी व शर्तींचे पालन करणे बंधनकारक आहे.

१५.९.३ सर्व श्रेणी III कचरा निर्माते निर्धारित शुल्कासह C&D कचरा व्यवस्थापन योजना सादर करणे आवश्यक आहे आणि योजनेनुसार कचऱ्याची विल्हेवाट लावणे बंधनकारक आहे. विधींचे पालन न केल्यास दंड आकारला जाईल.

१५.९.४ विकासकामे पूर्ण झाल्यानंतर काही C&D कचरा निर्माते विधींचे उल्लंघन करत असल्याचे आढळल्यास, मागील काळातील उल्लंघनाबाबत खालील दंडात्मक उपाययोजना लागू करण्यात येतील.

१५.९.५ एक समिती गठित केली जाईल जी अनधिकृतरित्या निर्माण आणि वाहतूक केलेल्या C&D कचऱ्याचे प्रमाण अंदाजे ठरवेल. ही समिती खालील सदस्यांपासून बनलेली असेल:

१५.१.५.१ जमीन मालक / सरकारी कामांच्या बाबतीत विभाग प्रमुख (HOD), विभागीय कार्यकारी अभियंता, सहाय्यक अभियंता (SWM) प्रभाग, उपमुख्य अभियंता (SWM ऑपरेशन);

१५.१.५.२ समितीने निश्चित केलेल्या C&D कचऱ्याच्या प्रमाणावर घेतलेला निर्णय अंतिम आणि विकासक / ठेकेदारांसाठी बंधनकारक असेल.

प्रकरण-X: मोठ्या प्रमाणातील बागायती व उद्यान कचरा व्यवस्थापन

१६. मोठ्या प्रमाणातील बागायती व उद्यान कचऱ्याचे व्यवस्थापन

१६.१ बृहन्मुंबई महानगरपालिका हद्दीतील मोठ्या प्रमाणातील बागायती व उद्यान कचऱ्याचे जाळणे कठोरपणे प्रतिबंधित असून, उल्लंघन करणाऱ्यांवर या उपविधींनुसार शुल्क लागू होईल.

१६.२ खाजगी मालमत्तांमधील बागायती कचऱ्याचे संकलन व योग्य विल्हेवाट लावणे, तसेच असा कचरा शेजारील रस्त्यावर किंवा सार्वजनिक मालमत्तेवर पडल्यास, ही जबाबदारी संबंधित मालमालक, सहकारी संस्था किंवा संस्थेची असेल. रस्त्यावर असा कचरा आढळल्यास, तो संबंधित अधिकाऱ्याद्वारे (सशक्त अधिकारी) कचरा टाकण्याचे कृत्य मानले जाईल.

१६.३ कचरा टाकण्याच्या कोणत्याही प्रकरणात, सशक्त अधिकारी संबंधित मालमालकाला निर्दिष्ट कालावधीमध्ये तो कचरा साफ करण्यासाठी एक नोटीस देईल. जर त्या कालावधीमध्ये कचरा साफ करण्यात आला नाही, तर या उपनविधींनुसार शुल्क लागू केले जाईल.

१६.४ मोठ्या प्रमाणात बागायती व उद्यान कचरा निर्माण करणाऱ्यांनी खालील बाबींचे पालन करावे:

१६.४.१ स्वतःच्या परिसरात इन-सीटू कंपोस्टिंग, बायो-मीथनेशन किंवा अन्य योग्य प्रक्रिया सुविधा स्थापन कराव्यात, आवश्यक असल्यास श्रेडरचाही वापर करावा, जेणेकरून बृ.म.न.पा.वरील भार कमी होईल.

१६.४.२ जर भूखंड किंवा इतर कारणांमुळे मोठ्या प्रमाणातील बागायती कचऱ्याचे इन-सीटू प्रक्रिया करणे शक्य नसेल, तर असा कचरा वेगवेगळ्या मोठ्या पिशव्यांमध्ये किंवा कंटेनरमध्ये साठवला जावा, ज्यामुळे तो विखुरला जाणार नाही आणि सार्वजनिक त्रास होणार नाही. तसेच, तो बृ.म.न.पा.द्वारे नियोजित कालावधीत किंवा मागणीनुसार उपलब्ध असलेल्या संकलन वाहन किंवा संकलन बिंदूवर सुपूर्त करावा.

१६.५ बृहन्मुंबई महानगरपालिका आपल्या नियंत्रणाखालील विभागे किंवा संस्थांद्वारे निर्माण होणारा बागायती व उद्यान कचरा स्रोतावरच प्रक्रिया करण्याचा प्रयत्न करेल.

१६.६ बृहन्मुंबई महानगरपालिका मोठ्या प्रमाणातील बागायती व उद्यान कचऱ्याच्या संकलन, वाहतूक व प्रक्रियेसाठी, तसेच जागेवर किंवा पूर्व-प्रक्रियेसाठी फांद्यांचे तुकडे करण्याच्या सेवांसाठी वेळोवेळी अधिसूचित शुल्कानुसार सेवा उपलब्ध करून देऊ शकते. बृहन्मुंबई महानगरपालिका द्वारे लागू करण्यात आलेल्या घनकचरा व्यवस्थापन शुल्कामध्ये मोठ्या प्रमाणातील बागायती व उद्यान कचऱ्याच्या संकलनासाठीचे शुल्क (असल्यास) समाविष्ट असणार नाही.

प्रकरण-XI: प्लास्टिक कचरा

१७. प्लास्टिक कचऱ्याचे व्यवस्थापन

१७.१ येथे वापरलेले शब्द आणि संज्ञा जे बृ.म.न.पा.उपविधींमध्ये परिभाषित नाहीत, परंतु प्लास्टिक कचरा (व्यवस्थापन) नियम, २०१६ मध्ये परिभाषित आहेत, त्यांना संबंधित अधिविधींमध्ये दिलेल्या अर्थानुसारच समजले जाईल.

१७.१.१ ब्रँड मालक" म्हणजे एखादी व्यक्ती किंवा कंपनी जी नोंदणीकृत ब्रँड लेबलअंतर्गत कोणताही वस्तू विकते.;

१७.१.२ "कॅरी बॅग्स" म्हणजे कोणत्याही प्लास्टिक सामग्री किंवा कंपोस्टेबल प्लास्टिक सामग्रीपासून बनवलेल्या पिशव्या, ज्या वस्तू वाहून नेण्यासाठी किंवा वितरित करण्यासाठी वापरल्या जातात आणि ज्यामध्ये स्वतःची वहन करण्याची क्षमता असते. मात्र, या पिशव्यांमध्ये अशा पिशव्यांचा समावेश होत नाही ज्या वस्तूंच्या पॅकेजिंगचा अविभाज्य भाग असतात आणि वापरापूर्वी सीलबंद असतात. या पिशव्या प्लास्टिक पिशव्यांच्या तपशीलांबाबतच्या नियम व विधींचे पालन करणाऱ्या असाव्यात.

१७.१.३ "वस्तू" म्हणजे खरेदी किंवा विक्री केली जाऊ शकणारी मूर्त वस्तू आणि यामध्ये सर्व विक्रीयोग्य माल किंवा उत्पादने यांचा समावेश होतो.

१७.१.४ कंपोस्ट करण्यायोग्य प्लास्टिक" म्हणजे असे प्लास्टिक जे कंपोस्टिंग दरम्यान जैविक प्रक्रियेमुळे विघटित होते आणि कार्बन डायऑक्साइड (CO_2), पाणी, अजैविक संयुगे आणि जैवभार तयार करते, जे इतर ज्ञात कंपोस्ट करण्यायोग्य सामग्रीसारखेच असते. यामध्ये पारंपरिक पेट्रो-आधारित प्लास्टिकचा समावेश नसतो आणि हे कोणतेही दृश्यमान, वेगळे ओळखता येणारे किंवा विषारी अवशेष सोडत नाही.

१७.१.५ "अन्नपदार्थ" म्हणजे त्वरित खाण्यास योग्य अन्न पदार्थ, फास्ट फूड, प्रक्रिया केलेले किंवा शिजवलेले अन्न जे द्रव, पावडर, घन किंवा अर्ध-घन स्वरूपात असते.

१७.१.६ "आयातदार" म्हणजे असा व्यक्ती जो आयात करतो किंवा आयात करण्याचा हेतू ठेवतो आणि ज्याच्याकडे आयात-निर्यात कोड क्रमांक असतो, जोपर्यंत विशेषतः सूट दिली जात नाही.

१७.१.७ संस्थात्मक कचरा निर्माण करणारे" म्हणजे आणि यामध्ये केंद्रीय/राज्य/स्थानिक शासन विभागांच्या इमारती, सार्वजनिक किंवा खाजगी क्षेत्रातील कंपन्या, रुग्णालये, शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे किंवा इतर शैक्षणिक संस्थांचे ठिकाण, संघटना, अकादमी, हॉटेल्स, रेस्टॉरंट्स, मॉल्स आणि शॉपिंग कॉम्प्लेक्स यांचे भाडेकरू समाविष्ट आहेत.

१७.१.८ "निर्माता" म्हणजे आणि यात असा व्यक्ती, युनिट किंवा एजन्सी समाविष्ट आहे जी प्लास्टिक कच्च्या मालाच्या उत्पादनामध्ये गुंतलेली आहे, ज्यामध्ये ग्रॅन्युल्स, रेजिन्स आणि ॲडिटिव्ह्ज तसेच इतर सामग्रीचा समावेश होतो, जे उत्पादकाद्वारे प्लास्टिक निर्मितीसाठी कच्चा माल म्हणून वापरले जातात किंवा वापरण्यात येणार आहेत.

१७.१.९ मल्टी-लेयर्ड पॅकेजिंग" म्हणजे कोणतेही असे साहित्य जे पॅकेजिंगसाठी वापरले जाते किंवा वापरण्यात येणार आहे आणि ज्यामध्ये किमान एक स्तर प्लास्टिकचा मुख्य घटक म्हणून असतो, जो इतर एका किंवा

अधिक स्तरांसोबत संयोजनात असतो, जसे की कागद, कागदी फळी, पॉलिमरिक सामग्री, मेटलाइज्ड स्तर किंवा ॲल्युमिनियम फॉइल, हे एकतर लॅमिनेट किंवा को-एक्सट्रूडेड संरचनेच्या स्वरूपात असते.

१७.१.१० "असंस्थागत कचरा उत्पादक" म्हणजे स्वतंत्र घरटी, अपार्टमेंट्स, संकुले आणि निवासी क्षेत्रे.

१७.१.११ "संघटित किरकोळ विक्रेते" म्हणजे परवाना प्राप्त किरकोळ विक्रेते, जे विक्रीकर, उत्पन्नकर इत्यादींसाठी नोंदणीकृत असतात. यामध्ये कॉर्पोरेट-समर्थित हायपरमार्केट्स आणि किरकोळ साखळी तसेच खाजगी मालकीचे मोठे किरकोळ व्यवसाय समाविष्ट आहेत.

१७.१.१२ "प्लास्टिक" म्हणजे असे पदार्थ ज्यामध्ये पॉलिथीलीन टेरेफ्थालेट (**PET**), हाय डेंसिटी पॉलिथीलीन (**HDPE**), विनाइल (**PVC**), लो डेंसिटी पॉलिथीलीन (**LDPE**), पॉलिप्रॉपिलीन (**PP**), पॉलिस्टायरिन रेजिन्स (**PS**), तसेच ॲक्रिलोनायट्राईल ब्युटाडीयन स्टायरिन (**ABS**), पॉलिफेनिलीन ऑक्साईड (**PPO**), पॉलिकार्बोनेट (**PC**), पॉलिब्युटीलीन टेरेफ्थालेट (**PBT**) यांसारखे बहु-साहित्य असतात. हे प्लास्टिक बॅग्सच्या विशिष्ट नियम आणि नियमावलींशी सुसंगत असले पाहिजे.

१७.१.१३ "प्लास्टिक शीट" म्हणजे प्लास्टिकपासून बनवलेली शीट.

१७.१.१४ "प्लास्टिक कचरा" म्हणजे वापरानंतर टाकून दिलेले कोणतेही प्लास्टिक.

१७.१.१५ "प्लास्टिक कचरा संकलन केंद्र" म्हणजे एक सुविधा जिथे बृ.म.न.पा.किंवा त्यांच्याद्वारे अधिकृत कोणतीही संस्था प्लास्टिक कचरा तात्पुरता साठवू शकते, जेणेकरून कचरामधील प्लास्टिक वेगळे करणे, वर्गीकरण आणि पुनर्प्राप्ती सुलभ होईल, आणि नंतर त्यावर प्रक्रिया किंवा विल्हेवाट लावली जाऊ शकते.

१७.१.१६ "निर्माता" म्हणजे ते व्यक्ती किंवा उद्योग जे प्लास्टिकच्या पिशव्या, मल्टीलायर्ड पॅकेजिंग, प्लास्टिक शीट्स किंवा तत्सम वस्तूंचे उत्पादन किंवा आयात करतात आणि त्यामध्ये अशा प्लास्टिक शीट्स किंवा मल्टीलायर्ड पॅकेजिंगचा वापर पॅकेजिंग किंवा वस्तू लपेटण्यासाठी करणारे उद्योग किंवा व्यक्ती समाविष्ट आहेत.

१७.१.१७ "**PWM** प्रणाली" म्हणजे या अध्यायात निर्दिष्ट केलेली प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन प्रणाली.

१७.१.१८ "पुनर्वापरकर्ता" म्हणजे अशी युनिट, संस्था किंवा घटक जी पुनर्वापराच्या प्रक्रियेत गुंतलेली आहे आणि ज्यामध्ये प्लास्टिक फ्लेकिंग करणाऱ्या युनिट्स, संस्था किंवा घटकांचाही समावेश होतो.

१७.१.१९ "स्क्रॅप शॉप" म्हणजे अशी दुकाने किंवा एजन्सी जी कचरा वेचकांकडून आणि इतरांकडून पुनर्वापर करण्यायोग्य कचरा उत्पादने खरेदी करतात, ती एकत्रित करतात, त्यावर प्रक्रिया करतात आणि पुढे कचरा पुनर्वापर करणाऱ्यांना विकतात;

१७.१.२० "भागधारक " मध्ये, संदर्भानुसार आवश्यकतेनुसार, खालील व्यक्ती समाविष्ट असतात:

१७.१.२१.१ उत्पादक;

१७.१.२१.२ निर्माते आणि ब्रँड मालक;

१७.१.२१.३ संघटित आणि असंघटित किरकोळ विक्रेते;

१७.१.२१.४ कचरा निर्माण करणारे;

१७.१.२१.५ कचरा वेचक;

१७.१.२१.६ पुनर्वापर करणारे.

१७.१.२१ "असंघटित किरकोळ विक्रेते" म्हणजे पारंपरिक स्वरूपातील कमी खर्चिक किरकोळ विक्री व्यवसाय, जसे की स्थानिक किराणा दुकाने, मालक-चालित सामान्य दुकाने, पान/बिडी दुकाने, सोयीस्कर दुकाने, हातगाडी आणि फूटपाथ विक्रेते इत्यादी.

१७.१.२२ "व्हर्जिन प्लास्टिक" म्हणजे असे प्लास्टिक साहित्य जे पूर्वी वापरण्यात आलेले किंवा पुनर्वापरित केलेले नाही आणि ज्यामध्ये स्क्रॅप किंवा कचऱ्याचे मिश्रण केलेले नाही.

१७.१.२३ "शून्य प्लास्टिक" म्हणजे प्लास्टिक कचऱ्याचे शून्य लँडफिलिंग, म्हणजेच प्लास्टिक कचऱ्याचे १००% व्यवस्थापन कमीकरण, पुनर्वापर, पुनर्चक्रण आणि पुनर्प्राप्ती या प्रक्रियांच्या माध्यमातून केले जाते.

१७.१.२४ "कचरा निर्माते" म्हणजे आणि त्यामध्ये प्रत्येक व्यक्ती, व्यक्तींचा गट, संस्था, निवासी आणि व्यावसायिक आस्थापना, तसेच भारतीय रेल्वे, विमानतळ, मुंबई पोर्ट ट्रस्ट आणि हार्बर, संरक्षण आस्थापना इ. ज्यांच्याकडून प्लास्टिक कचरा निर्माण होतो, यांचा समावेश होतो.

१७.१.२५ "कचरा वेचणारे" म्हणजे पुनर्वापरयोग्य प्लास्टिक कचरा गोळा करण्यासाठी स्वेच्छेने किंवा अधिकृतपणे नियुक्त केलेले व्यक्ती, संस्था किंवा व्यक्तींचे गट.

१७.१.२६ कचरा निर्माण करणाऱ्यांचे कर्तव्य:

कचरा निर्माण करणाऱ्याने पुढील गोष्टींचे पालन करावे:

१७.१.२६.१ प्लास्टिक कचरा अस्ताव्यस्त फेकू नये आणि स्त्रोतावरच वेगवेगळा साठवून तो बृ.म.न.पा. किंवा बृ.म.न.पा.ने नियुक्त केलेल्या एजन्सी, नोंदणीकृत कचरावेचक, नोंदणीकृत पुनर्वापरकर्ते किंवा कचरा संकलन एजन्सींना सुपूर्त करावा.

१७.१.२६.२ प्लास्टिक कचऱ्याचे निर्मिती कमी करण्यासाठी उपाययोजना कराव्यात आणि घनकचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ नुसार स्त्रोतावरच प्लास्टिक कचऱ्याचे वर्गीकरण करावे.

१७.१.२६.३ सर्व कचरा उत्पादकांनी प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापनासाठी, जसे की कचरा संकलन किंवा संबंधित सुविधांच्या संचालनासाठी, बृ.म.न.पा.च्या उपविधींमध्ये निर्दिष्ट केलेले वापरकर्ता शुल्क किंवा इतर शुल्क अदा करावे.

१७.१.२६.४ जे कोणतेही व्यक्ती खुले ठिकाणी कार्यक्रम आयोजित करतात आणि ज्यामध्ये प्लास्टिक किंवा मल्टी-लेयर्ड पॅकेजिंगमध्ये खाद्यपदार्थ दिले जातात, त्यांनी त्या कार्यक्रमादरम्यान तयार होणाऱ्या कचऱ्याचे विलगीकरण व व्यवस्थापन ठोस कचरा व्यवस्थापन नियम २०१६ नुसार करावे.

१७.१.२७ किरकोळ विक्रेते आणि रस्त्यावरील विक्रेत्यांची जबाबदारी:

१७.१.२७.१ किरकोळ विक्रेते किंवा रस्त्यावरील विक्रेते ग्राहकांना प्लास्टिक पिशव्यांमध्ये, प्लास्टिक शीटमध्ये किंवा मल्टी-लेयर्ड पॅकेजिंगमध्ये वस्तू विक्री करू शकत नाहीत, जर त्या प्लास्टिक

कचरा व्यवस्थापन विधींतर्गत निर्धारित केलेल्या प्रमाणांनुसार निर्मित व लेबल केलेल्या नसतील.

१७.१.२७.२ ज्या प्रत्येक किरकोळ विक्रेता किंवा रस्त्यावरील विक्रेते प्लास्टिक **carry bags** किंवा मल्टी-लेयर्ड पॅकेजिंग किंवा प्लास्टिक शीट्स किंवा त्याच्याशी संबंधित प्लास्टिक शीट्स किंवा कव्हर्समध्ये वस्तू विकतात किंवा पुरवतात, जे या विधींनुसार निर्मित, लेबल केलेले किंवा मार्क केलेले नाहीत, त्यांना बृ.म.न.पा.च्या बाय-लॉंनुसार निर्धारित केलेल्या दंडाची भरपाई करावी लागेल.

१७.१.२७.३ प्रत्येक व्यक्ती जे प्लास्टिक कचऱ्याचे पुनर्नवीनीकरण किंवा प्रक्रिया करत आहेत, त्यांना प्रत्येक वर्षी ३० एप्रिल पर्यंत बृ.म.न.पा.कडे वार्षिक अहवाल तयार करून सादर करावा लागेल.

१८. प्लास्टिक कचऱ्याचे विभाजन, संकलन आणि साठवण

१८.१ प्रत्येक कचरा उत्पादकांनी त्यांच्या उत्पन्न होणाऱ्या कचऱ्याचे स्त्रोतावरच विभाजन करावे, आणि प्लास्टिक कचरा इतर प्रकारच्या कचऱ्यापासून वेगळा ठेवावा, कचरा उत्पादकांच्या जागेवर. हे कर्तव्य कचरा उत्पादकाच्या जागेचा धारक किंवा व्यवस्थापकावर, जसे की प्रकरणानुसार, राहील. वरील उल्लेखित संस्था या विभाजित प्लास्टिक कचऱ्याचा संकलन एजन्सीला बृ.म.न.पा.द्वारा नियुक्त केलेल्या एजन्सीकडे हस्तांतरित करतील.

१८.२ अन्न कचऱ्याच्या प्लास्टिक पॅकेजिंगला त्यातील अन्न सामग्री काढून टाकल्यानंतरच विभाजित केले जावे. याव्यतिरिक्त, प्लास्टिक बाह्य कचऱ्या व्यतिरिक्त इतर जैविकदृष्ट्या विघटनशील कचऱ्यांना (अन्न कचरा समाविष्ट आहे) प्लास्टिक कचरापिशव्यांमध्ये फेकले जाऊ नयेत, फक्त त्या प्लास्टिक कचरापिशव्यांमध्ये ज्यांचा वापर जैविकदृष्ट्या विघटनशील कचऱ्याच्या निपटाऱ्यासाठी विशेषतः तयार करण्यात आलेला आहे.

१८.३ या उपविधींनुसार प्लास्टिक कचरा इतर कोणत्याही प्रकारे निपटारा केला जाऊ नये. याव्यतिरिक्त, कोणत्याही सार्वजनिक किंवा खाजगी ठिकाणी प्लास्टिक कचरा जाळला जाऊ नये.

१८.४ कोणताही प्लास्टिक, ज्यामध्ये कोणताही द्रव असतो, जो त्याच्या वजनामुळे किंवा इतर वैशिष्ट्यांमुळे बृ.म.न.पा.च्या कर्मचार्यांसाठी किंवा सेवा पुरवठादारांसाठी संकलन अवघड करू शकतो, तो अन्य प्लास्टिक कचर्यासोबत साठवला किंवा ठेवल्या जाऊ नये.

१८.५ घनकचरा निर्माण करणारे जसे की किरकोळ मॉल्स, संस्था, सर्व शैक्षणिक संस्थांना स्वतंत्र कचरा संकलनाला प्रोत्साहन देण्यासाठी विशेष मोहिमा आणि कार्यक्रम हाती घेण्यास उद्युक्त केले जाईल. हे उपक्रम एका दिवसाच्या संकलन मोहिमा, प्रोत्साहनाधारित संकलन इत्यादी स्वरूपात असू शकतात. अशा प्रकारे गोळा केलेले प्लास्टिक समुदाय कचरा संकलन केंद्रांमध्ये वाहतूक केले पाहिजे.

१९. संकलन केंद्र आणि वाहतूक

१९.१ प्लास्टिक कचरा, वेगळा केल्यानंतर, तो संबंधित कचरा जनकाच्या दारापर्यंत प्लास्टिक कचरा संकलनासाठी नियुक्त केलेल्या कचरा वेचकांना सोपवला जाईल. तथापि, जिथे दारापर्यंत कचरा संकलन सेवा उपलब्ध नाही

आणि/किंवा कचरा जनक कचरा वेचकांच्या कचरा संकलन सेवांचा उपयोग करत नाही, अशा कचरा जनकांनी वेगळा केलेला प्लास्टिक कचरा बृ.म.न.पा.द्वारे नियुक्त केलेल्या समुदाय कचरा संकलन केंद्रात नष्ट करावा.

२०. प्लास्टिक कचऱ्यावर प्रक्रिया करणे

२०.१ MC, प्लास्टिक कचऱ्याचे पुनर्नवीनीकरण, उपचार, प्रक्रिया आणि नष्ट करण्यासाठी किंवा अशा कचऱ्याला इतर कोणत्याही पदार्थात रूपांतरित करण्यासाठी, बृ.म.न.पा.क्षेत्राच्या आत किंवा बाहेर कोणतेही संस्थान बांधू शकते, संपादीत करू शकते, चालवू शकते, राखू शकते आणि व्यवस्थापित करू शकते, आणि ते व्यावसायिक आधारावर चालवू शकते किंवा अशा कार्यासाठी करार करू शकते;

२०.२ कचरा प्रक्रिया आणि नष्ट करण्याचे स्थळ केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (CPCB) च्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार डिझाइन, बांधकाम आणि देखरेख केले जाईल.

२१. प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन प्रणाली

२१.१ बृ.म.न.पा. प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन (PWM) प्रणाली स्थापन करील, चालवील, प्रशासित करील आणि समन्वय साधेल. या प्रणालीची मुख्य उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत:

२१.१.१ बृ.म.न.पा.च्या कार्यक्षेत्रातील प्लास्टिक कचऱ्याचे सुरक्षित संकलन, साठवण, वर्गीकरण, वाहतूक, प्रक्रिया आणि विल्हेवाट सुनिश्चित करणे, जे PWM नियम, २०१६ नुसार बृ.म.न.पा.साठी बंधनकारक असेल.

२१.१.२ प्लास्टिक कचऱ्यासाठी प्लास्टिक कचरा संकलन केंद्रे/ साहित्य पुनर्प्राप्ती सुविधा उभारणे;

२१.१.३ विद्यमान औपचारिक/अनौपचारिक कचरा पुनर्वापर क्षेत्राच्या माध्यमातून पुनर्वापरकर्त्यांपर्यंत त्याचा प्रभावी वाहतूक प्रवाह सुनिश्चित करणे.

२१.१.४ सर्व भागधारकांमध्ये त्यांच्या जबाबदाऱ्यांबद्दल जागरूकता निर्माण करणे;

२१.१.५ प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापनाची आर्थिक शाश्वतता सुनिश्चित करण्यासाठी;

२१.१.६ प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापनाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी वापरकर्ता शुल्क, दंड इत्यादींची अंमलबजावणी करणे आणि आकारणी करणे;

२१.२ कचरा निर्माण करणाऱ्यांच्या जबाबदाऱ्या:

२१.२.१ वैयक्तिक घरगुती आणि संस्थात्मक कचरा निर्मातांनी प्लास्टिक कचऱ्याची निर्मिती कमी करण्यासाठी आणि स्त्रोतावर प्लास्टिक कचरा वेगळा करण्यासाठी पावले उचलावीत;

२१.२.२ कचरा उत्पादक प्लास्टिक कचरा स्रोतावर विभाजित करून त्याची वेगळी साठवणूक करतील.

२१.२.३ कचरा निर्माण करणाऱ्याने प्लास्टिक कचरा न फेकणे किंवा जाळू नये. कोणताही कचरा निर्माण करणारा व्यक्ती प्लास्टिक कचरा नाल्यांमध्ये किंवा महापालिका हद्दीतील अनधिकृत ठिकाणी टाकू शकत नाही. कचरा निर्माण करणाऱ्यांना बृ.म.न.पा.द्वारे वेळोवेळी ठरवलेल्या वापर शुल्काचा भरणा करावा लागेल.

२२. संगठित किरकोळ विक्रेते, असंघटित किरकोळ विक्रेते आणि फेरीवाले

२२.१ कोणताही व्यक्ती प्लास्टिक कॅरी बॅग, प्लास्टिक शीट किंवा मल्टी-लेयर्ड पॅकेजिंगमध्ये ग्राहकांना वस्तू विक्री किंवा प्रदान करणार नाही, जे PWM नियम, २०१६ च्या विरोधात तयार केले, लेबल लावले किंवा चिन्हांकित केले आहे.

२२.२ संघटित किरकोळ विक्रेते, असंघटित किरकोळ विक्रेते, विक्रेते, घाऊक विक्रेते, फेरीवाले इत्यादी कोणत्याही ग्राहकांना प्लास्टिक कॅरी बॅग उपलब्ध करून देणार नाहीत

२२.३ असंघटित किरकोळ विक्रेते आणि रस्त्यावरचे विक्रेते प्लास्टिक कॅरी बॅग वापरताना दोषी आढळल्यास त्यांच्यावर PWM नियम, २०१६ / बृ.म.न.पा.द्वारे वेळोवेळी निर्धारित केलेल्या विधींनुसार दंड आकारला जाईल.

२२.४ प्रत्येक संघटित आणि असंघटित किरकोळ विक्रेता किंवा रस्त्यावरचा विक्रेता जो प्लास्टिक कॅरी बॅग, मल्टी-लेयर्ड पॅकेजिंग, प्लास्टिक शीट्स किंवा तत्सम प्लास्टिक शीटपासून बनवलेल्या कव्हर्समध्ये वस्तू विकतो किंवा पुरवतो आणि जे या विधींनुसार तयार केलेले, लेबल केलेले किंवा चिन्हांकित नाहीत, त्यांना या उपविधींमध्ये निर्दिष्ट केलेल्या दंडाच्या अधीन राहावे लागेल.

२२.५ उत्पादक आणि ब्रँड मालक: उत्पादक आणि ब्रँड मालकांनी प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन नियम २०१६ आणि SPCBच्या अनुषंगाने इतर विधींचे पालन करणे आवश्यक आहे.

२२.६ पुनर्वापर करणारे आणि प्लास्टिक प्रक्रिया प्रकल्पांचे ऑपरेटर:

२२.६.१ प्लास्टिकचा पुनर्वापर संबंधित भारतीय मानक IS १४५३४: १९९८ "प्लास्टिकच्या पुनर्वापरासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे" प्रमाणे, वेळोवेळी केलेल्या सुधारणा लक्षात घेऊन केला जाईल.

२२.६.२ पुनर्वापर करणाऱ्यांनी सुनिश्चित करावे की पुनर्वापर सुविधा संबंधित भारतीय मानक IS १४५३४: १९९८ "प्लास्टिकच्या पुनर्वापरासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे" आणि पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६ अंतर्गत वेळोवेळी करण्यात आलेल्या सुधारणा व विधींचे पालन करणाऱ्या असतील.

२२.६.३ वेळोवेळी सुधारित केलेल्या घनकचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ अंतर्गत संबंधित वेळापत्रकानुसार पुनर्वापर प्रक्रियेतून निर्माण होणाऱ्या अवशेषांची विल्हेवाट लावली जाईल याची खात्री करण्यासाठी पुनर्वापरकर्ते बृहन्मुंबई महानगरपालिकासोबत काम करतील;

२२.६.४ प्रक्रिया प्रकल्प आणि पुनर्वापर करणारे संबंधित प्राधिकरणाने निर्धारित केलेल्या प्रदूषण विधींचे पालन करण्यासाठी विहित मानकांचे पालन करतील.

२२.७ स्व-अनुपालन:

२२.७.१ प्रक्रिया प्रकल्प आणि पुनर्वापर करणारे यांना संबंधित प्राधिकरणाने निर्धारित केलेल्या प्रदूषण मानकांचे पालन करणे बंधनकारक असेल.

२२.७.२ प्रत्येक कचरा निर्माता, संघटित किंवा असंघटित किरकोळ विक्रेता, पुनर्वापर करणारे, ऑपरेटर आणि प्लास्टिक प्रक्रिया प्रकल्पांचे संचालक यांनी स्वयं-अनुपालन नोंदणी पुस्तिका ठेवणे आवश्यक असेल, जी या उपविधींच्या अनुपालनाचा बंधनकारक पुरावा म्हणून मानली जाईल.

२२.७.३ अशी स्वयं-अनुपालन नोंदणी पुस्तिका बृ.म.न.पा.ने परिशिष्ट २ - फॉर्म १ मध्ये निर्धारित केलेल्या स्वरूपात ठेवली जावी आणि ती संबंधित संस्थेने प्लास्टिक कचऱ्याच्या विल्हेवाटीच्या वारंवारतेनुसार नियमितपणे भरावी.

२२.७.४ स्व-अनुपालन रजिस्टर राखण्यात अयशस्वी ठरणाऱ्या व्यक्तींना या विधींनुसार दंड आकारला जाईल.

प्रकरण-XII अंमलबजावणी आणि तक्रार निवारण

२३. निरीक्षण आणि तक्रार निवारण

२३.१ कोणताही व्यक्ती जो बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या २०२५ च्या घनकचरा (व्यवस्थापन आणि हाताळणी), स्वच्छता आणि स्वच्छता उपविधानांमुळे पीडित किंवा प्रभावित असेल, त्याला बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या घनकचरा व्यवस्थापन विभागाच्या उपायुक्तांकडे ३० दिवसांच्या आत तक्रार दाखल करण्याचा अधिकार असेल.

२३.२ कोणताही व्यक्ती जो बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या २०२५ च्या घनकचरा (व्यवस्थापन आणि हाताळणी), स्वच्छता आणि स्वच्छता उपविधानांमुळे पीडित किंवा प्रभावित असेल, त्याला बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या घनकचरा व्यवस्थापन विभागाच्या उपायुक्तांकडे ३० दिवसांच्या आत तक्रार दाखल करण्याचा अधिकार असेल.

२३.३ बृ.म.न.पा.च्या प्रभाग कर्मचाऱ्यांनी उपविधींचा हवाला देऊन केलेल्या कृतींमुळे प्रभावित किंवा त्रस्त झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस संबंधित बृ.म.न.पा. प्रभागाच्या सहाय्यक आयुक्तांकडे ३० दिवसांच्या आत तक्रार दाखल करण्याचा अधिकार असेल.

२३.४ जर तक्रारदारास समाधानकारक आणि योग्य कारणांमुळे निर्धारित वेळेत तक्रार दाखल करणे अशक्य झाले होते, असेघनकचरा व्यवस्थापन विभागाचे उपायुक्त यांना वाटल्यास, ते तक्रार दाखल करण्यासाठी दिलेल्या 30 दिवसांच्या कालावधीच्या समाप्तीनंतरही तक्रार स्वीकारू शकतात.

प्रकरण-XIII या उपविधींच्या तरतुदींची अंमलबजावणी

२४. उपविधींच्या तरतुदींची अंमलबजावणी

२४.१ बृ.म.न.पा.ला या उपविधींव्यतिरिक्त आणि मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ व्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही कायद्यांतर्गत योग्य कारवाई करण्याचे स्वातंत्र्य आहे. यात पर्यावरण संरक्षण अधिनियम, १९८६, मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८, घनकचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६, प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६, ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६, बांधकाम व पाडकाम कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६, आणि जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६ यांचा समावेश आहे. तसेच, पाणी (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ आणि हवा (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ इत्यादी कायद्यांचे उल्लंघन झाल्यास त्यानुसार कारवाई केली जाऊ शकते.

प्रकरण-XIV दंड

२५. या उपविधींचे उल्लंघन केल्याबद्दल दंड

कोणताही व्यक्ती या उपविधींच्या कोणत्याही तरतुदीचे उल्लंघन करतो किंवा या उपविधींतर्गत केलेल्या आवश्यक गोष्टींचे पालन करण्यास असमर्थ ठरतो, तर त्याला या उपविधींना संलग्न असलेल्या अनुसूची-। मध्ये नमूद केलेल्या दंडाने दंडित केले जाईल.जर संबंधित व्यक्तीने दंड भरला नाही, तर त्याला किमान एक तास समाजसेवा करावी लागेल, जसे की रस्ता साफसफाई किंवा स्वच्छता इत्यादी, अस्वच्छता शोध अधिकारी (Nuisance Detector), अंमलबजावणी प्राधिकरण किंवा त्यासाठी अधिकृत व्यक्तीच्या आदेशानुसार.

प्रकरण-XV इतर विविध तरतुदी

२६. इतर विविध तरतुदी

२६.१ जर एखादी व्यक्ती सार्वजनिक उद्याने इत्यादी ठिकाणी मृतप्राणी/ गुरे किंवा त्यांचे अवयव फेकून प्रदूषण किंवा घाण पसरवताना आढळली तर तो दंडनीय गुन्हा असेल आणि दंड देखील आकारला जाईल.

प्रकरण-१६ अपील करण्याचा अधिकार

२७. उपविधी अंतर्गत नियम/ नियम न करण्याचा महानगरपालिका आयुक्तांचा अधिकार

बृहन्मुंबई महानगरपालिकाचे महानगरपालिका आयुक्त वेळोवेळी या उपविधींशी सुसंगत नियम/नियम बनवू शकतात.

२८. अपील करण्याचा अधिकार

२८.१ कोणताही व्यक्ती जो या उपविधींच्या कलम क्रमांक २३ अंतर्गत सहाय्यक आयुक्तांनी दिलेल्या आदेशाने दुखावला किंवा प्रभावित झाला असेल, त्यास संबंधित झोनच्या विभागीय उपमहानगरपालिका आयुक्तांकडे ३० दिवसांच्या आत अपील करण्याचा हक्क असेल. विभागीय उपमहानगरपालिका आयुक्तांचा निर्णय अंतिम, निर्णायक आणि सर्व पक्षकारांना बंधनकारक असेल.

२८.२ संबंधित झोनचे विभागीय उपमहानगरपालिका आयुक्त अपीलदारास वैध आणि योग्य कारणांमुळे निर्दिष्ट कालमर्यादेत अपील दाखल करणे शक्य नसल्याचे समाधानकारक वाटल्यास, ३० दिवसांची मुदत संपल्यानंतरही अपील स्वीकारू शकतात.

अनुसूची-१ (दंड सूची)

क्र.	उपविभाग / उपविधीचे वर्णन	गुन्हा पहिल्यांदाच झाल्यास दंडाची रक्कम (प्रत्येक उदाहरणासाठी)
१	रस्ते/ गल्लया /पदपथ/ बागा /सार्वजनिक ठिकाणी कचरा टाकणे	५०० रुपये
२	थुंकणे	२५० रुपये
३	आंघोळ (खुल्या आणि सार्वजनिक जागांवर)	३०० रुपये
४	लघवी करणे	५०० रुपये
५	शौच करणे	५०० रुपये
६	मोकळया जागांमध्ये व सार्वजनिक ठिकाणी प्राणी/ पक्ष्यांना खादय देणे (ज्यामुळे त्रासदायक ठिकाणे निर्माण होतात, उदा. प्रमुख रस्त्यांवर पक्ष्यांना खादय देणे, पदपथांवर गायी, कुत्र्यांना खादय देणे इ.)	५०० रुपये
७	सार्वजनिक ठिकाणी भांडी / कपडे / इतर कोणत्याही वस्तू धुणे	३०० रुपये
८	वाहने धुणे	५०० रुपये
९	अंगण स्वच्छ न ठेवल्याबददल	
	अ) एकाच जागेच्या मालकांसाठी / रहिवाशांसाठी	५०० रुपये
	ब) इतरांसाठी	१५०० रुपये
१०	कचरा वर्गीकरण न करता व स्वतंत्र डब्यांमध्ये साठवून न ठेवता कचरा सुपूर्द केल्यास पहिल्या गुन्ह्यासाठी:	
	अ) वैयक्तिक	२०० रुपये
	ब) मोठ्या प्रमाणात निर्माता	१००० रुपये
११	अनधिकृत किंवा नियुक्त नसलेल्या ठिकाणी बांधकाम व पाडकाम कचरा अंदाधुंदपणे टाकण्यासाठी.	प्रतिवाहन २०,००० रुपये
१२	कार्यकारी अभियंता (घ.क.व्य.) परिमंडळ यांची मंजूर योजना नसताना सी ॲंड डी (बांधकाम व पाडकाम) कच-याची वाहतूक करणे.	प्रतिवाहन २५,००० रुपये
१३	निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे "कोरडा" कचरा स्वतंत्रपणे वेगळा करून न दिल्याबद्दल	२०० रुपये
१४	बागेतील कचरा आणि झाडांची छाटणी निर्दिष्ट केल्या प्रमाणे न पोहोचवल्याबद्दल	२०० रुपये

क्र.	उपविभाग / उपविधीचे वर्णन	गुन्हा पहिल्यांदाच झाल्यास दंडाची रक्कम (प्रत्येक उदाहरणासाठी)
१५	व्यावसायिक कारणांसाठी / मोठ्या प्रमाणात जाळण्यासाठी, इत्यादी. कचरा जळाणे.	१०,००० रुपये
१६	निर्दिष्टकेल्याप्रमाणे, (घरगुतीनसलेले) मासे, कुक्कुटपालन आणि मांस कचरा स्वतंत्रपणे वर्गीकरण करुन न देणे.	७५० रुपये
१७	कंटेनर / कचराटोपली / कचरापेटी नसलेल्या विक्रेत्यासाठी / फेरीवाल्यासाठी	७५० रुपये
१८	निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे कचरा स्वतंत्रपणे वर्गीकरण करुन न देणारा विक्रेता / फेरीवाला	७५० रुपये
१९	घरा समोरील गटार (घराचा नाला) स्वच्छ न ठेवल्याबद्दल	५०० रुपये
२०	पाळीव प्राण्यांनी / मालकीच्या प्राण्यांनी कचरा पसरवणे / शौच करणे	१००० रुपये
२१	सार्वजनिक मेळावा / कार्यक्रमा नंतर ४ तासांच्या आत स्वच्छता न केल्याबद्दल	स्वच्छता ठेव जप्त करणे

बृहन्मुंबई महानगरपालिका

अनुसूची-II (बायोडिग्रेडेबल आणि रिसायकल करण्यायोग्य कचऱ्याची सचित्र यादी)

जैव विघटनशील कचरा	पुनर्वापर करण्या योग्य कचरा
" **जैव विघटनशील कचरा**" म्हणजे वनस्पती आणि प्राण्यांच्या उत्पत्तीचा "ओला" कचरा.	" **पुनर्वापर करण्यायोग्य कचरा**" म्हणजे "कोरडा" कचरा जो प्रक्रियेद्वारे नवीन उत्पाद ने तयार करण्यासाठी कच्च्या मालात रूपांतरित केला जाऊ शकतो, जो मूळ उत्पादनांसारखा असू शकतो किंवा नसू शकतो.
• स्वयंपाक घरातील कचरा ज्या मध्ये समाविष्ट आहे: चहाचीपाने, अंड्याचे कवच, फळे आणि भाज्यांची साले	• वर्तमान पत्रे
• मांस आणि हाडे	• कागद, पुस्तके आणि मासिके
• बाग आणि पानांचा कचरा, फुलांसह	• काच
• मळलेला कागद	• धातू च्या वस्तू आणि वायर
• साफसफाई नंतर घरातील धूळ	• प्लास्टिक
• नारळा चे कवच	• कापडी चिंध्या
• राख	• लेदर
	• रेक्सिन
	• रबर
	• लाकूड / फर्निचर
	• पॅकेजिंग

टीप : वापरकर्ता शुल्क व सूलकरण्याच्या बृहन्मुंबई महानगरपालिकाच्या अधिकारांना आणि वादाला बाधान आणता, ते फक्त कचरा संकलन आणि कचरा व्यवस्थापनाशी जोडले जाईल. केवळ वापर कर्ता शुल्क भरल्या ने ज्या घरातून / परिसरातून कचरा गोळा केला जातो त्याघराच्या / परिसराच्या मालकीचा आणि हित संबंधाचा व्यक्तीचा अधिकार निर्माण होत नाही. वरील उदाहरणे स्पष्टीकरणात्मक आहेत आणि संपूर्ण नाहीत.

अनुसूची-III (विशिष्ट घरगुती धोकादायक कचरा)

निर्दिष्ट घरगुती धोका दायक कचरा

- एरोसोलकॅन
- बॅटरी आणि बटण सेल
- ब्लीच आणि घरगुती स्वयंपाक घर आणि ड्रेनक्लीनिंग एजंट्स आणि त्याचे कंटेनर
- कारच्याबॅटरी, ऑइलफिल्टर आणि कार केअर उत्पादने आणि उपभोग्यवस्तू
- रसायने आणि सॉल्व्हेंट्स आणि त्यांचे कंटेनर
- सौंदर्य प्रसाधनांच्या वस्तू, रसायन-आधारित कीटकनाशके आणि त्यांचे कंटेनर
- लाईटबल्ब, ट्यूब-लाईट्स आणि कॉम्पॅक्ट फ्लोरोसेंट दिवे (CFL)
- टाकून दिलेली औषधे आणि त्याचे कंटेनर,
- रंग, तेल, स्नेहक, गोंद, पातळक रणारे पदार्थ आणि त्यांचे कंटेनर
- कीटकनाशके आणि तणनाशके आणि त्यांचे कंटेनर
- फोटोग्राफिकऑडिओ / व्हिडिओटेप्स आणि त्यांचेकंटेनर
- फर्निचर, पॅकेजिंगआणि उपकरणांचे स्टायरोफोम आणि सॉफ्टफोमपॅकेजिंग
- थर्मामीटर आणि पारा असलेली उत्पादने
- घाणेरडे सॅनिटरीपॅड

टीप: वरील उदाहरणे स्पष्टीकरणात्मक आहेत आणि संपूर्ण नाहीत.

अनुसूची-IV (जैव-वैद्यकीय कचऱ्याची यादी)

जैव-वैद्यकीयकचरा

१. कचराशार्प्स

(सुया, सिरिंज, स्केलपल्स, ब्लेड, काच इत्यादी ज्यामुळे पंक्चर आणि कट होऊ शकतात. यामध्ये वापरलेले आणि न वापरलेले दोन्ही धारदार शस्त्रे समाविष्टआहेत)

२. टाकून दिलेली औषधे आणि सायटोटॉक्सिक औषधे (कालबाह्य, दूषित आणि टाकून दिलेल्या औषधांचा समावेश असलेला कचरा)

३. घनकचरा

(रक्ताने दूषित झालेल्या वस्तू आणि कापूस, ड्रेसिंग्ज, घाणेरडे प्लास्टर कास्ट, रेषा, बेडिंग, रक्ताने दूषित झालेले इतर साहित्य यासारख्या शरीरातील द्रवपदार्थ) इत्यादी कचऱ्याच्या धारदार वस्तूं व्यतिरिक्त डिस्पोजेबल वस्तूंपासून निर्माण होणारा कचरा).

टीप : वरील उदाहरणे स्पष्टीकरणात्मक आहेत आणि संपूर्ण नाहीत.

अनुसूची -V (वापरकर्ता शुल्क)

वापर शुल्क आकारणी व वसुली संबंधीची तरतूद पुढील आदेश येईपर्यंत स्थगित ठेवण्यात येत आहे. महानगरपालिकेच्या निर्णयानुसार याबाबत स्वतंत्र अधिसूचना जारी करून ती लागू करण्यात येईल.

अनुसूची-VI (कायदे, नियम, अधिसूचना, परिपत्रके, मार्गदर्शक तत्वे)

I. पर्यावरण

१. पर्यावरण (संरक्षण) कायदा, १९८६ आणि नियम;

२. पाणी (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) कायदा, १९७४ आणि नियम;

३. हवा (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) कायदा, १९८१ आणि नियम;

४. घनकचरा व्यवस्थापन नियमावली, २०१६ आणि महानगरपालिका घनकचरा नियमावली, २००० [मसुदा नियमावली, २०१४];

५. प्लास्टिक कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६;

६. ई-कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६;

७. धोकादायक आणि इतर कचरा (व्यवस्थापन आणि सीमा ओलांडून हालचाल) नियम, २०१६;

८. जैव-वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन नियम, २०१६;

९. बॅटरी (व्यवस्थापन आणि हाताळणी) नियम, २००१;

१०. महाराष्ट्र अविघटनशील कचरा (नियंत्रण) कायदा, २००६;

११. महाराष्ट्र प्लास्टिक कॅरी बॅग्ज (उत्पादन आणि वापर) नियम, २००६;

१२. महाराष्ट्र नॉन-जैवविघटनशील घनकचरा (महानगरपालिकांच्या क्षेत्रात योग्य आणि वैज्ञानिक संकलन, वर्गीकरण आणि विल्हेवाट) नियम, २००६;

१३. कॅग अहवाल: भारतातील कचऱ्याचे व्यवस्थापन, कामगिरी लेखापरीक्षण - २००८ चा अहवाल क्रमांक १४;

१४. २०१० चे शहरी विकास मंत्रालयाचे परिपत्रक: एमएसडब्ल्यू नियम आणि कचरा वेचक [डीओ क्र. झेड-१४०१३/३/२००९-पीएचई II, २२ मार्च २०१०];

१५. महानगरपालिकेच्या घनकचरा व्यवस्थापनासाठी राष्ट्रीय शाश्वत अधिवास मानके तयार करण्यासाठी स्थापन केलेल्या समितीचा अहवाल;

१६. भारतातील कचऱ्याच्या व्यवस्थापनाचा रोड मॅप विकसित करण्यासाठी समितीचा अहवाल, पर्यावरण आणि वन मंत्रालय, मार्च, २०१०;

१७. देशभरात सामान्य जैव-वैद्यकीय कचरा प्रक्रिया सुविधा स्थापन करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे, सीपीसीबी;

१८. राष्ट्रीय पर्यावरण धोरण, २००६;

१९. राष्ट्रीय शहरी स्वच्छता धोरण, २००८;

२०. हवामान बदलावरील राष्ट्रीय कृती आराखडा, २००८ .

II. कामगारसंबंधित

१. किमान वेतन कायदा, १९४८;

२. महाराष्ट्र किमान वेतन नियम, १९६३;

३. कंत्राटी कामगार (नियमन आणि निर्मूलन) कायदा, १९७०;

४. महाराष्ट्र कंत्राटी कामगार (नियमन आणि निर्मूलन) नियम, १९७१;

५. कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी आणि विविध तरतुदी कायदा, १९५२;

६. कर्मचारी राज्य विमा कायदा, १९४८;

७. महाराष्ट्र कामगार किमान घरभाडे भत्ता कायदा, १९८३ आणि नियम;

८. कामगार भरपाई कायदा, १९२३;

९. बालकामगार (प्रतिबंध आणि नियमन) कायदा, १९८६;

१०. औद्योगिक वाद कायदा, १९४७;

११. वेतन देयक कायदा, १९३६;

१२. बोनस देयक कायदा, १९६५;

१३. ग्रॅच्युइटी कायदा, १९७२;

१४. मातृत्व लाभ कायदा, १९६१;

१५. महाराष्ट्र कामगार संघटनांना मान्यता आणि अन्याय्य कामगार पद्धती प्रतिबंधक कायदा, १९७१.

III. इतर

१. महाराष्ट्र महानगरपालिका कायदा (१९४९ चा ६१);

२. मुंबई दुकाने आणि आस्थापना कायदा, १९४८;

३. भारतीय दंड संहिता, १८६०.